

Kunstencentrum van de Toekomst, Bijlage

Rapport voor Kunstfactor
Utrecht

Sandra Trienekens

Colofon

Onderzoek en tekst: Sandra Trienekens

© Kunstfactor Utrecht, januari 2012

Kunstencentrum van de Toekomst, Bijlage Toekomstgericht aanbod en brede verbindingen met de gemeenschap, is een uitgave van Kunstfactor, sectorinstituut amateurkunst. Tenzij anders overeengekomen, geeft Kunstfactor u als lezer toestemming deze uitgave voor eigen gebruik te downloaden en af te drukken. Het is niet toegestaan om inhoudelijk, tekstueel of anderszins wijzigingen aan te brengen. Bij citeren is bronvermelding verplicht. Overdracht aan derden van het gebruiksrecht is uitgesloten. Het gebruiksrecht geldt niet voor commerciële doeleinden. De overdracht van de rechten van intellectueel eigendom, waaronder het auteursrecht, rustend op de door Kunstfactor opgestelde of ontworpen werken zijn bij het gebruiksrecht niet inbegrepen. Kunstfactor, sectorinstituut amateurkunst, zet zich in voor een sterke amateurkunstsector. Dit doen we vanuit de overtuiging dat actieve kunstbeoefening een bijdrage levert aan de persoonlijke ontwikkeling van mensen en aan een creatieve, harmonieuze samenleving.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
1. Actieve kunstbeoefenaars in de vrije tijd	6
2. Onderwijs	15
3. Ervaren en aanstormende kunstvakleerkrachten	21
4. Welzijn	25
5. Zorg	27
6. Stad en wijkontwikkeling	32
7. Kunst en cultuursector	35
8. Overig	38
9. Appendix: overzicht geïnterviewde organisaties	42

Inleiding

Het stormt in de cultuursector. Verschillende soorten bezuinigingen en financiële regelingen slaan gaten in de bestaande voorzieningen. En al is in het regeerakkoord opgenomen dat actieve cultuurparticipatie, met name de beoefening van amateurkunst en volkscultuur, en cultuureducatie voor de jeugd van belang blijft¹, in de feitelijke beleidmatige en financiële uitwerking verwaterd dat voornemen gedeeltelijk. Op lokaal niveau is de schade die de storm aanricht divers: in sommige gemeenten storten kunstencentra in, andere centra verliezen (vooralsnog) alleen een paar dakpannen.² Het politieke draagvlak voor kunstencentra is niet langer vanzelfsprekend en de maatschappelijke relevantie van cultuureducatie en amateurkunst wordt door lang niet iedere politicus onderkend.

In de huidige, veranderende praktijk schuurt het op verschillende vlakken tussen de nieuwe taak waar kunstencentra voor staan en de mogelijkheden om die te verwezenlijken. De sector ziet veel kansen voor de toekomst maar benoemt ook de nodige knelpunten. Punten waarover de – fundamentele - discussie nog op gang moet komen. Moeten kunstencentra als gedeeltelijk publieke instellingen blijven bestaan? Als kunstencentra zodanig blijven bestaan, wat is dan precies hun publieke rol? Hoe kan er een balans ontstaan tussen publieke en commerciële taken van kunstencentra en hoe blijven die taken voor de omgeving duidelijk te onderscheiden? Hoe verhouden de kunstencentra zich tot de markt? En tot de overheid? En vice versa: hoever is de overheid bereid om haar verantwoordelijkheid te nemen in het faciliteren van de uitvoering van de publieke taken door kunstencentra? De discussie rondom dit soort vragen moet op gang komen binnen de cultuursector en de kunstencentra. Maar zeker ook tussen de kunstencentra en de politieke vertegenwoordigers op verschillende bestuurlijke niveaus. In de hoop deze discussie inhoudelijk te versterken gaat de publicatie *Kunstencentrum van de toekomst*³ in op een aantal discussiepunten en doet een voorzet voor mogelijke, toekomstige rollen voor kunstencentra en welke ontwikkelingen dit deze ontwikkelingen van kunstencentra vragen.

Voor u ligt de bijlage bij bovengenoemde publicatie. Hierin draait het om de vraag welke aanvullende verbindingen kunstencentra toekomstig kunnen aangaan met verschillende maatschappelijke en private partijen en sectoren. Wat zijn de mogelijkheden voor het ontwikkelen van toekomstgericht aanbod, voor het ontdekken van nieuwe doelgroepen met wie en locaties waarop dat aanbod vorm kan krijgen en voor het leggen van samenwerkingsrelaties met allerlei sectoren? Welke inspirerende voorbeelden zijn er al? Want bezuinigingen of geen bezuinigingen, kunstencentra kunnen een enorme slag slaan in hun bereik en maatschappelijk draagvlak door aansluiting te zoeken bij meer en andere groepen in de gemeenschap, door hun krachten te bundelen met andere aanbieders en allianties aan te gaan met uiteenlopende sectoren.

In principe zou hier de opmerking volstaan dat er met iedere sector samengewerkt kan worden en dat iedere beleidsagenda óók mede met kunst en cultuur uitgevoerd kan worden. Desalniettemin is voor dit onderzoek ingezoomd op een aantal concrete sectoren, waarbinnen de primaire opdracht soms wel en soms niet op het vlak van de kunsten of cultuureducatie ligt: het amateurkunstveld, onderwijs, opleidingen artistiek kader, welzijn, zorg, wijkontwikkeling, de gevestigde kunst en cultuursector en een categorie ‘overig’ waartoe ondermeer het bedrijfsleven wordt gerekend. De achterliggende gedachte bij al deze verbindingen is het versterken van de

¹ Hoofdlijnenbrief “Meer dan kwaliteit: een nieuwe visie op cultuurbeleid”, Ministerie van OC&W, 10 juni 2011

² Zie voor een inventarisatie pag. 129 in: Marjo van Hoorn & Piet Hagenaars (2011) ‘Projectsubsidies en de marktstrategie voor de kunsten’, in *IJdens e.a. (red). Jaarboek Actieve Cultuurparticipatie 2011*.

³ Sandra Trienekens (2012) *Kunstencentrum van de toekomst. Utrecht: Kunstfactor*.

lokale infrastructuur en het stimuleren van cultureel ondernemerschap onder kunstencentra. De bovengenoemde sectoren passeren in deze bijlage achtereenvolgens de revue.

Begripsbepaling

Hoewel we er gerust van uit kunnen gaan dat kunstbeoefening in de vrije tijd ook in de toekomst zal blijven bestaan, zal de vorm waarin dat gebeurt continu veranderen.⁴ Uit de gesprekken bleek telkens weer dat dit om een andere invulling van begrippen als doelgroep en aanbod vraagt. Voor een juiste interpretatie van de navolgende tekst, worden deze begrippen hieronder kort toegelicht:

Doelgroep: een groep die een bepaalde vraag te kennen geeft en een gedeelde (artistieke) interesse heeft. De gezamenlijke vraag maakt de doelgroep. De demografische samenstelling van de groep is minder relevant. Er wordt niet vooraf een groep mensen onderscheiden en los van de groep een aanbod bedacht.

Aanbod: de activiteiten die een kunstencentrum ontwikkelt in antwoord op de vragen die uit de gemeenschap voortkomen of die ze proactief ontwikkelen in antwoord op maatschappelijke en technische veranderingen. Ontwikkeling van aanbod gebeurt zoveel mogelijk met, door en voor de groep waaruit de vraag voortkomt. In deze context is de notie 'the people formerly known as the audience' – of vertaald naar deze context: de mensen voorheen bekend als cursist – toepasselijk en wellicht behulpzaam.⁵ Activiteiten waarvoor een blijvende en brede interesse bestaat kunnen als vast aanbod aangeboden worden, formats die zich bewezen hebben kunnen dat eveneens. De ontwikkelingsfunctie gericht op het opsporen van vragen uit de gemeenschap en activiteiten die daarop in samenspraak ontwikkeld worden, vormt een inherent en wezenlijk onderdeel van een kunstencentrum.

Vraaggericht werken: het actief opsporen van de vraag op uiteenlopende plekken binnen de gemeenschap en het antwoorden op vragen uit bepaalde doelgroepen die daarmee bij kunstencentra aankloppen.

De publicatie en bijlage zijn tot stand gekomen op basis van veertien interviews met directeurs van kunstencentra en sleutelfiguren uit verschillende sectoren die (potentiële) samenwerkingspartners kunnen leveren (zie appendix voor een overzicht). Ik dank alle gesprekspartners voor hun welwillendheid en openhartigheid waarmee zij mij te woord hebben gestaan. Ook dank ik de medewerkers van Kunstfactor die een klankbord vormden tijdens het onderzoek.

⁴ Zie ook hoofdstuk 4 in: SCP (2010) *Toekomstverkenningen kunstbeoefening*. Den Haag: SCP

⁵ Uit de keynote speech van Shelagh Wright (Demoss Associate, Londen) op de kennisland-werkconferentie 'In Verbinding', ter afsluiting van het Kennisprogramma *Innovatieve Cultuuruitingen*, 8 november 2011, Den Haag.

1. Actieve kunstbeoefenaars in de vrije tijd

Amateurs of liever gezegd actieve kunstbeoefenaars in de vrije tijd zijn er in allerlei soorten. Er zijn individuele actieve kunstbeoefenaars, die nergens les hebben en aan zelfstudie doen. Actieve kunstbeoefenaars die in informeel georganiseerde groepen actief zijn, zoals een theaterclubje van vrienden of een band, en met name van elkaar leren. Actieve kunstbeoefenaars die actief zijn in formeel georganiseerd verband, zoals in stichtingen en verenigingen. Actieve kunstbeoefenaars die privéles hebben en niet bij de publieke instellingen voor cultuureducatie. Voor al deze actieve kunstbeoefenaars geldt dat de frequentie en intensiteit waarmee zij met kunst bezig zijn verschilt. Om betekenis voor al die typen actieve kunstbeoefenaars te hebben worden kunstcentra ‘centra voor kunstbeoefening in de vrije tijd.’ Dat is ook de kracht van een aantal recente studies van het SCP,⁶ waarin de toekomstverkenningen zich niet beperken tot de formele kunst/cultuureducatie en amateurkunst, maar die ook het informeel georganiseerde circuit en passieve cultuurparticipatie meenemen. Een van deze studies laat bovendien zien dat het leren in informeel georganiseerde groepen en formele scholing geen strikt gescheiden circuits vormen.⁷ Door het net iets breder uit te werpen, wordt er een scala aan mogelijkheden voor kunstcentra zichtbaar en kunnen ze flexibeler bewegen in het veld van kunstbeoefening in de vrije tijd.

Aansprekende vormen van educatie

Uit de gesprekken bleek keer op keer dat het essentieel is om het denken in aanbod los te laten en het kunstcentrum te ontwikkelen naar een flexibele organisatie die maatwerk kan leveren. Daarmee komt het denken vanuit de vraag van individuele en (in)formeel georganiseerde groepen kunstbeoefenaars centraal te staan. Dat betekent niet dat er geen cursussen meer zouden kunnen worden aangeboden, maar dat de ontwikkeling (R&D) in de kunstcentra op een andere manier vorm krijgt. Want uiteraard worden er wel proactief activiteiten ontwikkeld, inspeland op maatschappelijke veranderingen en technische mogelijkheden, maar bij voorkeur wordt er een variatie aan activiteiten en formats ontwikkeld in reactie op een vraag uit en/of in nauwe samenwerking met de betreffende groep.

Waar het kort gezegd op neer komt is dat de deelnemers in alle opzichten centraal staan in de activiteiten: hun eigenheid, hun smaakvoorkeur en hun manier van leren. Dat kan op verschillende manieren:

- door ze meer medezeggenschap en co-eigenaarschap te geven in hoe activiteiten vorm krijgen;
- door aan te sluiten bij hun bestaande bezigheden, smaakvoorkeuren en interesses; door gebruik te maken van de huidige digitale en technische mogelijkheden;
- en door het toepassen van andere leerstrategieën. En dat natuurlijk het liefst allemaal tegelijk!

Typen activiteiten

De activiteiten die worden aangeboden kunnen de vorm krijgen van cursussen (van 30 weken, maar ook van 10 of 3 weken), culturele dag/avond/weekendworkshops of -arrangementen, master classes, groepslessen, privélessen, doe-het-zelf-studio's met begeleiding/coaching op

⁶ Zie Sociaal en Cultureel Planbureau (2010) *Toekomstverkenningen kunstbeoefening*. Den Haag: SCP, over mogelijke veranderingen in de vraag en consequenties voor het aanbod en de leersituaties die kunstcentra bieden. En voor een overzicht van wie, wat, waar, wanneer doet: SCP (2010) *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd*. Den Haag: SCP. En voor een verkenning in de exemplarische gemeente Alphen aan de Rijn: SCP (2010) *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd*. Den Haag: SCP

⁷ Sociaal en Cultureel Planbureau (2011) *Informeel georganiseerd. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie*. Den Haag: SCP

vraag, het ontwikkelen van (online) aanbod voor zelfstudie, maar ook het organiseren van wedstrijden, talentenjachten, festivals, singer/songwriter of poetry slam events, pitch events (het beste initiatief wordt gefaciliteerd) en start-up weekends (waarin de groep geholpen wordt zelf een activiteit op poten te zetten). Tevens kan het voor leerlingen/klanten met enig basisniveau interessant zijn om in multidisciplinaire producties samen te komen. In bijvoorbeeld muziektheaterproducties of in nog breder opgezette community art activiteiten. Als daar aanbod in de vorm van cursussen uit voortkomt, kan dat weggezet worden in een 'vrijtijdsschool' zoals het CKC in Zoetermeer het cursusaanbod nu noemt, of waar mogelijk bij lokale particuliere aanbieders.

Tegelijkertijd kan de gedachte opgepakt worden om uit activiteiten, die hun aantrekkingskracht en meerwaarde hebben bewezen, formats te ontwikkelen die het kunstencentrum faciliteert maar waarbij de inhoud door de gebruikers wordt ingevuld, al dan niet uitwisseling met coaches of vakdocenten van het kunstencentrum. Te denken valt aan faciliteren van labs, wedstrijden, talentenjachten, enzovoorts. De formats faciliteren bestaande (of daardoor te ontstane) groepen in het verwezenlijken van hun culturele droom, wens of behoefte. Ook vanuit de formats kunnen de kunstbeoefenaren doorstromen naar verdiepende activiteiten in de vrijtijdsschool, want het is belangrijk om een wisselwerking tussen die twee werkwijzen te krijgen.

RVoices van trekker Music Matters en uitgevoerd door Stichting Epitome Entertainment, is een voorbeeld van het talentenjacht-'format', waarbij jamsessies in verschillende Rotterdamse wijken de momenten zijn waarop talent wordt gescout, waarna een aantal talenten een workshoptraject volgt en in de jaarlijkse finale in Theater Zuidplein tegen elkaar strijd om de eerste prijs en de eer een jaar lang Music Matters ambassadeur te zijn. Voorsnog trekt RVoices een breed gedefinieerd urban publiek, maar het format kan in wezen op ieder genre of combinatie van genres worden toegepast. Een ander Rotterdams voorbeeld is Fanatics van de SKVR, een talentenjacht die talenten maandelijks een podium geeft om te laten zien wat ze in huis hebben op het gebied van muziek, dans, acteren, spoken word, ontwerpen, exposeren en meer. Vanaf 1 november 2011 strijden de deelnemers om een plek in de finale in juni 2012 waar ze kans maken op de Fanatics Rabobank Award t.w.v. € 1000.⁸

Digitale en sociale media

Door de integratie van digitale en social media in de lespraktijk ontstaat de mogelijkheid om cursussen en andere activiteiten die kunstcentra aanbieden te koppelen aan het alledaagse leven, met name dat van jongeren; op die manier kunnen 'analoge' en 'digitale' vormen van leren en communiceren met elkaar worden verbonden. Een eenvoudig voorbeeld is een dansdocent die de nieuwe choreografie filmt en op Youtube zet zodat de leerlingen ook thuis nog eens kunnen oefenen. Een ander eenvoudig voorbeeld is het in de activiteiten van het kunstcentrum gebruikmaken van online mogelijkheden zoals Etsy Labs, Guitar Hero, Flickr, etc.

Bovendien geven deze media de gelegenheid het aanbod uit te bouwen en vernieuwen. Op het snijpunt van digitale en technische mogelijkheden kunnen digi-labs, gamelabs of kunst&techniek labs ontstaan. Indien goed opgezet geeft dit ook een prikkel aan de werkwijze en het aanbod van de docenten die niet primair in deze labs werken.

Het Centrum voor Kunst en Cultuur (CKC), Zoetermeer, richtte een Digital Art Lab in, in samenwerking met Kenniseconomie en Innovatie Zoetermeer en The Patching Zone.⁹ Je kunt er online of fysiek binnenlopen om samen met anderen een game te ontwerpen, een installatie

⁸ Voor RVoices zie website: ee2.nl, voor Fanatics: skvr.nl

⁹ De navolgende beschrijving is gebaseerd op een stuk geschreven door Sofie Cerutti voor Kunstfactor: <http://www.kunstfactor.nl/kunstfactor/pagina.vm?id=3593>

te maken of een synthesizer te bouwen of dat allemaal in één. Met het Digital Art Lab (DAL) moet het kunstenaanbod in het CKC beter gaan inspelen op de digitale lifestyle van jongeren. Het is zeker niet de bedoeling dat het bestaande kunstenaanbod vervangen wordt door nieuwe docenten en spannende technische snuffjes: een groot deel van het geld en de inspanningen van deze pilot gaan juist naar het trainen van de huidige kunstdocenten van het CKC. Om nieuwe technieken te leren en ideeën te ontwikkelen waarmee de traditionele lessen nieuwe input kunnen krijgen. De docenten gaan naast schilderen, cello of keramiek onderwijzen, aan de slag met digitale tekentafels, video en Augmented Reality. De meeste docenten blijken erg open te staan voor het leren van nieuwe technieken en komen met allerlei nieuwe ideeën om hun eigen vak verdieping te geven met nieuwe-media technieken.

Voor CKC is misschien wel de grootste opbrengt van het lab voor de organisatie dat de R&D-functie die het lab vervult effect heeft gehad op het 'aanbod' (er zijn crossmediale en crosssectorale educatieve activiteiten ontstaan), de manier waarop de docenten naar hun lessen kijken en op hoe de organisatie zich als centrum positioneert. Het proces dat op gang is gekomen is het DAL, niet enkel de fysieke ruimte die als DAL is ingericht! De projectgelden waarmee het DAL is opgezet zijn eindig, maar door het intern herverdelen van uren wordt de capaciteit vrijgemaakt om het DAL te laten voortbestaan.

Aansluiten bij belevingswereld en inzet van non-formele leermethoden

Het werken met digitale technieken en gaming bouwt voort op wat jongeren in hun dagelijkse leven al doen. Aansluiten op hun leefwereld is de stap die vooraf gaat aan jongeren iets leren. Door via kunstcentra bezig te zijn met wat hen beweegt wordt het bovendien van een individueel (thuis achter de computer beleefd) fenomeen tot een gezamenlijke beleving gemaakt, waarbij de jongeren ook op andere vaardigheden worden aangesproken. De lespraktijk en ontwikkelde activiteiten kunnen dus verder innoveren door uitingsvormen die jongeren aanspreken te integreren, niet alleen hiphop en andere urban stromingen in muziek en dans, maar bijvoorbeeld ook Manga striptekenen. Daarbij kan er beter en verdergaand gebruik gemaakt worden van non-formele methoden en peer-education. In deze methoden is er sprake van co-eigenaarschap en democratisch en interactief leiderschap. Voor zover er een kunstvakdocent betrokken is begeleid en faciliteert deze en doceert deze niet enkel.¹⁰

Dit is het uitgangspunt bij bijvoorbeeld Powered by New Arts in Oost-Nederland.¹¹ New arts ontwikkelt een kunst- en cultuur aanbod voor jongeren wat in haar ogen vernieuwend is. New Arts stimuleert talentontwikkeling van jongeren en biedt podia aan dit talent. Vanuit non-formele methodieken en peer-education wordt er gewerkt aan de creatieve ontwikkeling van deze jongeren. De nadruk ligt hierin op het kennismaken met de kunstvormen, verder verdiepen en waar gewenst worden jongeren geholpen in hun verdere – professionele – ontwikkeling.

Informeel georganiseerde groepen

Het bovenstaande heeft met name betrekking op innovatie in het cursusaanbod van kunstcentra wat individuele kunstbeoefenaars die daar les nemen bedient. Een aantal geïnterviewde kunstcentra heeft echter ook het informeel georganiseerde muziekcircuit ontdekt en ondermeer pop/rockscholen opgericht om de banden met het popcircuit aan te halen en om de verbinding te leggen tussen deze informeel georganiseerde groepen en het formele kunst/cultuureducatiecircuit.

¹⁰ Zie voor een uitgebreidere beschrijving van de consequenties van een veranderende samenleving voor de vormen en lessituaties in muzikaleducatie: Nelly van der Geest e.a. (2011) Een muzikaal web over Rotterdam: sociale en muzikaleducatieve effecten van Music Matters. Uitgave van Music Matters, Rotterdam

¹¹ De navolgende beschrijving is gebaseerd op de website: poweredbynewarts.nl

En een goede relatie met het informele circuit van popbands heeft PULZ opgebouwd door het oprichten van het PULZ Rock Institute. PULZ heeft hiermee een kwaliteit- en sociale impuls willen geven aan het popcircuit, door individuele bandleden instrumentlessen aan te bieden en popbands om de twee weken te laten repeteren in het Pop Institute. De repetities vinden plaats in jongerencentra en op een van de lokale middelbare scholen, dus op de plekken waar jongeren al zijn, maar wel onder leiding van een docent van PULZ.

Anderen richtten er een aparte locatie voor in:

De Popcentrale is onderdeel van stichting ToBe, Dordrecht en omstreken.¹² De Popcentrale heeft als doelstelling het ondersteunen en verruimen van de actieve beoefening van pop- (en andere) muziek in de Drechtsteden. De Popcentrale realiseert dit door de exploitatie van zeven oefenruimtes, een opnamestudio en een podium voor muzikanten en bestaande bands. Daarnaast biedt de Popcentrale diverse workshops aan. In de Popcentrale is tevens de Popschool gevestigd, waar jongeren in een Popschoolband kunnen spelen, jammen en muziekles kunnen volgen. Naast al deze voorzieningen is de Popcentrale ook een ontmoetingsplek waar jongeren naar een band en/of dj kunnen kijken en luisteren, een drankje kunnen drinken en veel muzikanteninformatie kunnen krijgen. De Popcentrale organiseert diverse projecten, zoals het Urban Explorers festival, Reflex en Multi Culture Club. Met de combinatie in de Popcentrale van cultuureducatie/coaching (deels in de vorm van instrument/zanglessen) en het bieden van oefenruimte, een podium en ontmoetingsplek bindt ToBe een groep jongeren aan zich die zij anders moeilijk bereikt, tegelijkertijd betekent het een koppeling van het amateurpopcircuit aan het kunstencentrum. Vanuit de Popcentrale worden ook lijntjes naar het onderwijs gelegd en is er een 'Popprikkels'-werkboek voor leraren ontwikkeld.

Op 1 september 2011 is in Rotterdam Rock Central¹³ van start gegaan onder het motto: muziekcoaching voor echte rockers, uitgevoerd door echte Rockers. Rockers vinden er alternatieve rock, metal, punk, grunge, indie rock, hardcore, emo, stoner, en wat dies meer zij. Ze kunnen bij Rock Central terecht voor skillslessen, bandcoaching en een officieel auditiecoachingstraject voor de Fontys Rockacademie. Alle Rock Central coaches zijn namelijk officieel gecertificeerd vooropleider voor de Fontys Rock Academie en hebben veel ervaring in diverse bands uit de scene. Rock Central is een talentontwikkelingsprogramma voor de alternatieve gitaarmuziek en wordt mogelijk gemaakt door een samenwerking van SKVR en poppodium Baroeg, coaching vindt plaats in het World Music & Dance Centre. Het initiatief is voortgekomen uit een alternatieve rock groep die bij de SKVR aanklopte met educatiebehoefte.

Veel aandacht gaat naar het pop/rockcircuit, maar ook voor andere informeel georganiseerde groepen is aanbod mogelijk. Een voorbeeld hiervan is het vouchersysteem van Kunstbalie, waarbij vraaggericht ingespeeld wordt op coachingsbehoeften onder deze groepen:

Kunstbalie, het expertisecentrum voor cultuureducatie en amateurkunst in Noord-Brabant, biedt de Brabantse kunstbeoefenaar in de vrije tijd korting op cursussen of coaching waarin het eigen werk en reflectie op het maakproces centraal staan: de 'Cursus en Coaching Vouchers'. De vouchers kunnen bij de Brabantse Centra voor de Kunsten ingeleverd worden. Groepen van tenminste 2 personen, stichtingen en verenigingen die behoefte hebben aan bijscholing bepalen in overleg met het kunstencentrum de inhoud, plaats en tijdstip van de sessie. Met het op deze manier bieden van maatwerk verbinden Kunstbalie en de kunstencentra het informeel en het formeel georganiseerde circuit.

¹² Beschrijving gebaseerd op informatie van de website: popcentrale.nl

¹³ Beschrijving gebaseerd op informatie van de website: rockcentral.nl

Formeel georganiseerde groepen: amateurverenigingen en stichtingen

Kunstcentra kunnen een rol spelen in het verbinden en zichtbaar maken van het meer georganiseerde amateurkunstcircuit. In het landelijk gebied worden dan al snel de lokale fanfare of harmonie genoemd, maar het kan eveneens gaan om toneelverenigingen, kamerorkestjes of dansgroepen. Kunstcentra kunnen op de vraag van deze groepen afgestemde activiteiten, producten en diensten ontwikkelen, deze groepen betrekken bij kunstmanifestaties en/of samenwerking met hen aan gaan.

Bij het werken met al deze groepen gaat het erom zoveel mogelijk 'maximale activiteiten' op te zetten, zoals PULZ het genoemd. Daarin worden op veel manieren verbindingen gemaakt en verschillende type activiteiten aaneengekoppeld.

Zo heeft PULZ een goede relatie met de 10 lokale amateurverenigingen (fanfares, harmonie, showorkesten, etc.). De relatie krijgt op verschillende manieren vorm. Ondanks de beperkende gemeentelijke voorwaarde (m.b.t. bijvoorbeeld bewaking) is het de wens van PULZ dat in de nieuwe huisvesting de lokale fanfares en harmonieën kunnen oefenen. Daarnaast geeft PULZ les aan individuele leden en ontwikkelt (coachings)aanbod voor de hele groep. Met subsidie van Kunstbalie zette PULZ in samenwerking met een lokale harmonie een project op, waarin PULZ onder schooltijd blazersklasjes aanbiedt en na schooltijd spelen de leerlingen bij de harmonie. Bovendien werkt PULZ op bestuurlijk niveau aan het uitwisselen en delen van kennis tussen de verenigingen, zodat de notie van 'elkaars partners' gaat groeien.

Kunstcentra hebben de nodige organisatorische kracht in huis en ervaring op dat vlak. Daardoor kunnen kunstcentra amateurverenigingen diensten aan bieden (of bemiddelen) ter ondersteuning op bestuurlijk en organisatorisch niveau door het verzorgen van bestuurstaken, helpen met de samenstelling van het bestuur (waar vaak weinig animo voor is onder de leden), overnemen van de financiële en/of ledenadministratie, enzovoort.

Dit is ook wat TOON je Talent, Gorinchem en omstreken, doet. Daartoe werkt het kunstencentrum samen met Cantrijn, een bedrijf dat organisatieondersteunende en managementdiensten levert aan ondermeer verenigingen en stichtingen. Naast dat TOON met Cantrijn een groot evenement organiseert, denken ze samen na over aanbod voor culturele verenigingen. Voor Cantrijn betekent dit uiteraard een potentiële uitbreiding van hun markt, voor TOON is het een reden om het lokale verenigingsleven te benaderen en te kijken hoe de banden tussen het kunstencentrum en deze verenigingen aangehaald kunnen worden.

Het religieuze korencircuit

Binnen het meer georganiseerde amateurkunstcircuit vormen religieuze koren een interessante groep die hier kort apart genoemd wordt, omdat kunst en religie niet altijd vanzelfsprekend samengaan. Tegelijkertijd brengen koren van gebedshuizen van uiteenlopende geloofsgemeenschappen een enorme hoeveelheid mensen op de been: de helft van de mensen die in SCP-surveys aangeven te zingen, zingen ook kerkmuziek.¹⁴ De religieuze zang vormt de amateurkunst van veel gelovigen. Kunstcentra kunnen activiteiten (cursussen, workshops, coachingsaanbod) specifiek afgestemd op de wensen en behoeften van individuele koorleden, het hele koor, de koorleiders en/of de instrumentale begeleiders van de koren. Hierbij kan het om uiteenlopende zaken gaan: om training in bepaalde (zang)technieken (bijvoorbeeld de bijzonderheden die het Gregoriaans vraagt in zang en notenschrift), microfoontechniek of juist in complexere vormen van samenzang.

¹⁴ Zie pag. 27 in : SCP (2010) FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd. Den Haag: SCP

Kunstencentra kunnen ook een rol spelen in het zichtbaar maken van deze koren en koren met elkaar muzikaal laten uitwisselen om er inspirerende nieuwe muziekstukken uit te laten ontstaan en/of als alternatief voor meer conventionele vormen van interreligieuze dialoog.

Een voorbeeld hiervan is het project IN KOOR/(S)preekkoren, dat Catharsis Producties in opdracht van Kosmopolis Rotterdam in 2009 en 2010 uitvoerde.¹⁵ Het doel was de rijkdom aan muzikale tradities van de vele verschillende geloofsovertuigingen die Rotterdam huisvest, zichtbaar en hoorbaar te maken en bruggen te slaan tussen de koren van verschillende geloofsgemeenschappen. Belangrijk in tijden waarin nogal eens gepolariseerd wordt tussen christelijke en islamitische geloven. Bij het project raakte elk jaar achttien koren betrokken die samen zo'n veertien geloofsovertuigingen en mensen met wortels in vrijwel alle continenten vertegenwoordigden. Koren ontmoetten en repeteerden samen, werkten toe naar een aantal voorconcerten en gaven een gezamenlijk eindconcert. In 2009 in de Laurenkerk en in 2010 in de Rotterdamse Schouwburg. In dit project hadden kunstencentra geen specifieke rol, maar die kunnen ze wel vervullen, o.a. door zelf dergelijke initiatieven te ontwikkelen en/of te begeleiden.

Nederlanders met internationale wortels

Al ligt het gemiddelde misschien lager dan voor autochtone Nederlanders in de officiële statistieken, redelijk wat Nederlanders met internationale wortels zijn cultureel actief. Alleen faciliteren zij hun cultuurparticipatie vaak in eigen kring en bezoeken zij minder vaak de kunstencentra of andere gevestigde instellingen.¹⁶

Veel kunstencentra hebben al een slag geslagen door het bieden van een cultureel divers aanbod. Zo kun je bij veel kunstencentra terecht voor instrumentlessen voor saz, djembé en cajón of voor werelddans. Dat kan naar believen – en naar vraag uit de gemeenschap – uitgebreid worden met bijvoorbeeld Kawina, Brass of Kaapverdische muziekgenres. Maar dat blijft toch sterk aanbodgericht gedacht. Bij het tegemoetkomen aan de vraag van de kunstbeoefenaars in de vrije tijd om wiens culturele erfgoed het gaat, gaat het gesprek wellicht vooral over het vinden van vormen die aanspreken.

Een voorbeeld is de Brassbandschool Rotterdam, met lessen, coaching en repetitieruimte voor brassbands.¹⁷ Daar krijgen elke zaterdag zo'n 70 jongeren van voornamelijk Surinaamse en Antilliaanse achtergrond les en tegelijkertijd repeteren er brassbands in het SKVR-gebouw aan de Dalweg. Het World Music & Dance Centre was trekker en Mobiliteit in Muziek de uitvoerder van het project, sinds september 2011 heeft de SKVR de Brassbandschool overgenomen. In de Brassbandschool wordt er niet alleen via notatie (notenschrift) maar ook via meer auditieve vormen geleerd te musiceren, zijn de lessen groepsgericht, ook worden er geregeld master classes geven. Bovendien is de opzet niet alleen resultaat maar ook procesgericht. Een doel van de school is doorstroom van het informeel georganiseerde brassbandcircuit naar het reguliere circuit te bevorderen. Door een verband te leggen tussen studenten en docenten van de school en muzikanten van de brassbands, door de school te blijven vernieuwen, door talenten voor de school te scouten in de brassbands.

¹⁵ Voor meer informatie zie: Conny Groot (2011) XXXX. Uitgegeven door Kunstfactor en Kosmopolis Rotterdam en Sandra Trienekens (2011) Wrikken aan beeldvorming. Uitgave van Kosmopolis Rotterdam en CAL-XL.

¹⁶ Zie ook de in voetnoot 7 genoemde SCP rapporten

¹⁷ De beschrijving is gebaseerd op de website: brassbandschool.nl en de publicatie: Nelly van der Geest e.a. (2011) Een muzikaal web over Rotterdam: sociale en muzikeducatieve effecten van Music Matters. Uitgave van Music Matters, Rotterdam.

Een juiste combinatie van type cultuurruiting en vorm is ook belangrijk voor meer 'multiculturele' culturele stromingen zoals die samenkomen in het hierboven beschreven R'Voices of bijvoorbeeld in het HipHophuis en World Music and Dance Centre (WMDC) in Rotterdam.

In het WMDC ontmoeten Kaapverdise muzikanten, Indiase dansers, flamenco gitaristen en breakdancers elkaar in dynamische setting.¹⁸ Naast een ontmoetingsplek voor muziek en dans uit alle delen van de wereld is het WMDC een onderwijs en expertisecentrum: het is een podium, richt zich op talent- en methodiekontwikkeling en zoekt verbindingen in de buurt met buurtactiviteiten in Delfshaven. In het WMDC zijn ook het kunstvakonderwijs en de amateurkunsteducatie vertegenwoordigd: Codarts met opleidingen in vijf wereld muziek tradities en de SKVR met muziek en danscursussen voor amateurs.

Ook hier is de crux dat activiteiten samen met de mensen om wie het gaat ontwikkeld en aangeboden worden. In eerste instantie via (culturele) sleutelfiguren en in toenemende samenspraak met de actieve gebruikers naarmate de bekendheid met de groep groeit.

De potentiële kunstbeoefenaars in de vrij tijd

Daarmee worden alle nog niet in amateurkunst actieve Nederlanders bedoeld. Een groep om apart te noemen zijn de vitale senioren, de bijna of net gepensioneerde babyboomers. Dit is een voor kunstcentra potentieel interessante groep, die (binnenkort) genoeg tijd om handen heeft en over het algemeen wat te besteden heeft.

Volgens de berekeningen van het Sociaal en Cultureel Planbureau beoefent circa de helft van de bevolking van 6 jaar en ouder (soms of vaker) een kunstdiscipline in de vrije tijd.¹⁹ Het is interessant om te bedenken hoe die andere helft te verleiden is tot meer actieve vormen van cultuurparticipatie. Want ook al herkennen zij zich niet in een van de aan te kruisen categorieën van de SCP-surveys, dat wil niet zeggen dat ook zij wel eens naar muziek luisteren of op andere manieren creatief of cultureel actief zijn. Er worden bedjes voor (klein)kinderen getimmerd, huizen verbouwd en tuinen heringericht, truien gebreid en haren geknipt. Wie weet wilde men altijd al leren zingen of piano spelen maar durfde, kon of mocht men het niet. De bestaande wervingsmechanismen spreekt deze groep blijkbaar niet aan om van het bestaande aanbod gebruikt te maken. Via het creëren van 'snuffelmomenten' zou de interesse gewekt kunnen worden. Aansluiten op de bestaande creatieve activiteiten (ook al noemt men die zelf niet creatief) en interesses is altijd een goede ingang.

Dat is precies wat projecten als Delftse Kleden²⁰ doet: een intercultureel vrouwenproject waarbij zij grote wandkleden borduren. Delftse Kleden wordt georganiseerd door Stichting Kunst en Welzijn en Kunstgebouw en is onderdeel van het project Binnen voor Buiten – een cultuurprogramma voor de Delftse wijken Voorhof en Buitenhof dat de wijkbewoners op een actieve manier betreft bij de ontwikkeling en uitvoering van kunstprojecten. Andere voorbeelden van dergelijke projecten zijn de mode & woonateliers van Pal West, Amsterdam Nieuw-West, gericht op jongeren tussen de 14 en 17 jaar. Jongeren met interesse in design, styling en architectuur gaan in het woonatelier aan de slag met een team van professionele ontwerpers, stylisten, kunstenaars en architecten. Samen werken ze in twee volledig gestripte woningen, waar ze kunnen maken wat ze willen: het moet hun droomhuis worden. In deze

¹⁸ Beschrijving is gebaseerd op informatie van de website: wmde.nl

¹⁹ Zie pag. 9 in: SCP (2010) FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd. Den Haag: SCP

²⁰ Beschrijving is gebaseerd op informatie van de website: delftsekleden.nl en palwest.net/woonatelier

voorbeelden speelden kunstencentra geen (directe) rol, maar het is goed voorstelbaar dat kunstencentra dergelijke activiteiten zullen initiëren.

Idealiter kunnen mensen in hun wijk of dorp kennismaken met (zoveel mogelijk) kunstdisciplines, waarna ze bij behoefte aan meer kwaliteit en niveau doorstromen naar kunstencentra. Dat kennismaken kan ook aan de hand van peer-education, al dan niet in samenwerking met het welzijnswerk, bijvoorbeeld in de vorm van een maatjes project:

Op 8 juni 2011 vond de eindpresentatie plaats van het eerste jaar KunstExpress Maatjesproject Rotterdam.²¹ De 19 koppels, bestaande uit kinderen tussen de 9-13 jaar en HBO-studenten, presenteerden alle kunstwerken waar ze het afgelopen jaar gezamenlijk aan gewerkt hadden. Er werden animatiefilms getoond, mini-documentaires, foto's, schilderijen, sculpturen, zelf gebakken potjes en zelfgemaakte kleding en tassen. Ook hebben de koppels het culturele aanbod in Rotterdam verkend. Het project is uitgevoerd door Stichting Mara in samenwerking met de SKVR.

Hoewel in dit voorbeeld koppels tussen kinderen en HBO-studenten zijn gevormd, kan dit format makkelijk op andere leeftijdsgroepen worden toegepast. Een andere manier om de nog niet in de amateurkunst actieve Nederlander te bereiken is het organiseren van community art of sociaal-artistieke projecten.

Leeuwenkuil kunstencentrum in Deventer maakt, via Bureau Kunstcircuit, de beweging naar scholen, de amateurkunst maar ook naar de wijken. Het programma 'Kunst in mijn Buurt'²² richt zich op de ontwikkeling en begeleiding van sociaal-artistieke praktijken in de gemeente Deventer. Belangrijke doelgroepen zijn mensen die weinig of geen gebruik maken van professionele culturele voorzieningen. Het programma onderzoekt hoe de kunsten alsnog een rol van betekenis kunnen krijgen binnen hun leefwereld. De belangrijkste activiteiten zijn het praktisch aanjagen van sociaal-artistieke projecten met deze doelgroepen, het strategisch stimuleren van stedelijke instellingen om de sociale en artistieke kwaliteit van deze projecten te bewaken en het beleidsmatig bundelen van deze inspanningen en ervaringen op gemeentelijk niveau.

Community art of andere gemeenschapsproducties lenen zich tevens goed voor het leggen van dwarsverbanden door de gemeenschap. Vaak mobiliseren dergelijke initiatieven bestaande formeel en informeel georganiseerde groepen, die vanuit hun culturele bezigheid kunnen aansluiten én mensen die nog niet cultureel actief zijn. Als leden van de gemeenschap niet meteen willen zingen, dansen of acteren, dan willen ze misschien wel in de denktank, een ruimte beschikbaar stellen (loods, broeikas) of publicatiemateriaal maken. Een andere manier van betrokken raken is het meewerken aan het vervaardigen van decors, kleding en attributen.

In dergelijke projecten kan er goed aangesloten worden op dorps- of stadsfeesten, het carnaval of bestaande lokale muziek-, cultuur- en kunstfestivals. Het geldt dat op dit type lokale festivals nu vaak wordt besteed aan het kunnen verwelkomen van Van Velzen of Corry Konings op het podium, leidt alleen tot consumptieve cultuurparticipatie. Hetzelfde geld zou de gemeenschap wellicht meer, maar zeker langer plezier en binding opleveren als het aan een gemeenschapsproductie zou worden besteed. De suggestie is niet het een door het ander te vervangen, maar om een deel van de bestaande budgetten voor dergelijke activiteiten om te buigen naar culturele producties die een verbindende factor in de gemeenschap kunnen vormen

²¹ Zie: kunstexpress.nl/rotterdam

²² Beschrijving is gebaseerd op informatie van de website: <http://www.kunstcircuit.nl/index.php?menu=915>

en de actieve cultuurparticipatie prikkelen. Zo worden de kunstcentra – zeker ook in landelijke gebieden – een partner in gemeenschaps-, identiteitvorming en ontmoeting.

Kunstcentra kunnen een rol spelen in het lanceren van zulke ideeën en het begeleiden van de projecten door inzet van hun docenten en expertise. Dergelijke activiteiten worden vaak opgezet en uitgevoerd in samenwerking welzijninstellingen en opbouwwerk. Ook vinden ze vaak plaats in het kader van wijkontwikkeling. Daarop ga ik verderop nader in.

2. Onderwijs

Veel kunstcentra werken eraan om hét aanspreekpunt voor het onderwijs te worden: een aanspreekpunt voor schooldirecteuren en groepsleerkrachten voor het opzetten en begeleiden van culturele activiteiten op school. Ze willen hét loket voor het onderwijs worden waar alle (of in elk geval verschillende) kunstdisciplines en expertise over cultuurbeleid en –activiteiten op school voor handen is: voor bemiddeling tussen aanbod en vraag vanuit het onderwijs op het vlak van cultuureducatie en een breed scala aan het onderwijs gerelateerde culturele activiteiten, om scholen ondersteunen bij het maken van hun cultuurbeleid en het gezamenlijk opzetten van langer lopende projecten.

In verschillende stedelijke gebieden hebben kunstcentra vaak al die bemiddelende rol op zich genomen, al dan niet op vraag van de lokale overheid. Twee voorbeelden zijn Stichting Kunstzinnige Vorming Rotterdam (SKVR) en het Utrechts Centrum voor de Kunsten (UCK). Maar ook kunstcentra in kleinere gemeenten en die met een streekfunctie zouden kunnen bemiddelen.

Tevens kunnen kunstcentra scholen diensten aanbieden bij het (her)ontwikkelen van op de wensen en mogelijkheden van de school toegesneden kunst&cultuurprofielen; ondersteuning bieden bij het aanvragen en/of implementeren van nationale en provinciale regelingen en impuls gelden voor cultuur in het onderwijs; en scholen helpen te anticiperen op de veranderingen in dergelijke regelingen. In dit opzicht is het voorstelbaar dat de kunstcentra een deel van de steunfuncties van provinciale instellingen, die momenteel eveneens onder druk staan, overnemen.

Uit de gesprekken bleek telkens opnieuw hoe essentieel het is om in de groeiontwikkelingen een combinatie te maken tussen binnen en buitenschoolse culturele activiteiten. Ook hier is het zoeken naar ‘maximale activiteiten’ een vruchtbare aanpak. Niet alleen omdat dit aanwas van individuele klanten voor de kunstcentra op zou leveren, maar vooral omdat de doelstellingen van kunsteducatieprogramma’s op scholen verschillen met die van het kunsteducatieaanbod van kunstcentra. Op scholen is kunst een middel: om andere vormen van leren te stimuleren, om de groepsdynamiek te prikkelen. Bovendien ligt op scholen de nadruk op kennismaking met verschillende cultuurvormen en instrumenten, vaak niet op talentontwikkeling of verdieping. Kunstcentra zijn daarmee een belangrijke partner voor het onderwijs, tegelijkertijd zijn zij de hoeders van de kwaliteit en het niveau dat via kunstbeoefening in de vrije tijd behaald kan worden. Het gaat dus zowel om het streven naar 100 procent bereik onder schoolgaande kinderen als om het kweken van de humuslaag waar een paar toptalenten uit voort zullen komen. In dit opzicht is het draaien van succesvolle projecten met grote aantallen schoolkinderen even waardevol als de aansprekende en kwalitatief hoogstaande instrumentles die een groepje van 3 leerlingen krijgt van een docent van het kunstencentrum.

Stichting ToBe, kunstencentrum voor Dordrecht en omstreken, noemt zichzelf een veelzijdige partner voor het onderwijs: het centrum heeft aanbod voor het basisonderwijs, brede school, voortgezet onderwijs, leerpark (Mbo-Vmbo) en het speciaal onderwijs. ToBe biedt mogelijkheden voor na en bijscholing, beleidsontwikkeling, projecten, de leerweek – alle aspecten waarop de school met kunst en cultuureducatie te maken heeft. Een sterk voorbeeld van beleidsontwikkeling is de hulp die ToBe bood bij het omturnen van een lokale Montessorischool tot een Montessori Kind Centrum, waarin cultuur verregaand is geïntegreerd en ToBe partner is.²³ ToBe stelt in haar onderwijsgerichte activiteiten het kind centraal: de jaarprogramma’s die het kunstencentrum ontwikkelt vormen als het ware een

²³ Zie ook: montessorikindcentrum.opod.nl

ketting. Een aantal schakels bestaat uit kunst/cultuuraanbod verzorgd door ToBe of andere culturele instellingen en andere schakels kunnen met andere activiteiten worden ingevuld, bijvoorbeeld sport. Op deze manier vormt kunst/cultuur een integraal onderdeel van het activiteitenprogramma en neemt het een meer vanzelfsprekende plaats in, in het leven van het kind.

Idealiter ontstaat er, naast het inkopen van losse cultuureducatieprogramma's door scholen bij kunstencentra, ook een meer structurele samenwerking tussen vakleerkrachten en groepsleerkrachten. Een mogelijkheid hiertoe biedt de regeling Impuls Brede School waarin wordt geëxperimenteerd met de combinatiefunctionaris: 'Een combinatiefunctie is een functie waarbij een werknemer in dienst is bij één werkgever, maar gelijkkelijk- of in ieder geval voor een substantieel deel- te werk wordt gesteld in of ten behoeve van twee werkvelden/sectoren. Een combinatiefunctie bestaat derhalve uit twee delen, die binnen- en buitenschools kunnen worden ingezet.'²⁴

Kunstencentrum PULZ werkt in de gemeente Best met net iets meer dan 4,5 fte aan combinatiefunctionarissen. Deze personen zijn in dienst van PULZ, het zijn vakleerkrachten met taken in het onderwijscurriculum van de lokale basisscholen en in de buitenschoolse activiteiten. Voor PULZ realiseert deze regeling nieuw werk en betekent het een bereik van 100 procent onder kinderen in het basisonderwijs.

De regeling richt zich op brede scholen. Voordeel van het werken met brede scholen is dat de verbinding tussen activiteiten binnen en buitenschools makkelijker op elkaar kunnen worden afgestemd. Maar met de combinatiefunctionaris liggen er mogelijkheden op alle onderwijsniveaus en er zijn ook al voorbeelden waar deze kansen benut worden (zie het voorbeeld van ToBe op een ROC hieronder).

Op de verschillende onderwijsniveaus wordt hieronder afzonderlijk kort ingegaan. Voor alle onderwijsniveaus geldt dat de investeringen van het kunstencentrum in de samenwerking met scholen niet alleen gericht is op het direct, concreet ontwikkelen van aanbod, maar ook investeringen zijn in een toekomstige vraag. Want als kunstencentra de pedagogische medewerkers het verschil laten ervaren in het werken met kinderen of jongeren en kunst/cultuur zoals zij dat doen en zoals een vakdocent dat doet, zal dit de vraag vanuit deze onderwijsinstellingen naar aanvullend aanbod van de kunstencentra stimuleren.

Ook geldt voor alle niveaus van het onderwijs het belang om zowel het kind als de omgeving te activeren. Het actief betrekken van de ouders stimuleert niet alleen het kind, maar zorgt ook voor meer draagkracht en bestaansrecht voor cultuureducatie. De activiteiten die op en rond scholen worden ontwikkeld zouden een vlechtwerk in de gemeenschap moeten zijn: de kinderen, de pedagogische medewerkers, de ouders en de omgeving van de school (lokale ondernemers, lokale amateurverenigingen, etc.).

Een voorbeeld is het project T-Factor (teken-factor), een initiatief van Villa Zebra en de SKVR. Begin 2011 hebben 14 talentvolle kinderen tussen de 9 en 12 jaar uit de deelgemeente Feijenoord 15 weken lang iedere zaterdag getekend en geschilderd in Villa Zebra o.l.v. een kunstenaar. Er is geëxperimenteerd met veel verschillende materialen en technieken. Om de bijeenkomsten op de zaterdagen en de exposities die daaruit voort kwamen, is een structuur gebouwd van ouders en wijkcentra. Het project is mede mogelijk gemaakt door steun van Vestia, Woonstad, Deelgemeente Feijenoord en het Lyceum voor Beeldende Vormgeving.

²⁴ Pag. 1 in Annelieke van de Heuvel et al. (2009) Monitor Impuls brede school, sport en cultuur, rapportage 1-meting, Den Haag: SGBO Onderzoek, Advies, Implementatie

Peuters

Kinderen in deze leeftijd kunnen sterk gefascineerd raken door muziek, muziekinstrumenten en beweging. Op kinderdagverblijven wordt misschien wel gezongen en geknutseld, maar vinden er weinig muzikale of bewegingsverkenningen plaats. Ook buiten de kinderdagverblijven om is het culturele aanbod voor 2 tot 4-jarigen erg beperkt, op wat 'Muziek op school'-achtige activiteiten na.

Kunstencentra kunnen kinderdagverblijven op maat gemaakte activiteiten aanbieden, waarbij docenten van kunstencentra op een aantal gezette uren met de peuters aan de slag gaan. Ook kunnen kunstencentra trainings- en coachingstrajecten en/of na- of bijscholingstrajecten ontwikkelen en aanbieden voor het personeel van kinderdagverblijven om hun eigen creativiteit te prikkelen en aanvullende manieren eigen te maken om met peuters en kunst/cultuur te werken. Ook kunnen er in het kunstencentrum activiteiten voor 2 tot 4-jarigen ontwikkeld worden – al dan niet – in antwoord op een vraag van een groep ouders met kinderen in deze leeftijd.

Stichting ToBe is partner 'kunst en cultuur' voor het onderwijs maar ook voor kinderdagverblijven. Zo bieden ze bijvoorbeeld 'kunstvisites' aan op peuterspeelzalen en BSO's ter ondersteuning van zowel de pedagogische medewerkers als de knutselmoeders, waarin ze hen prikkelen om eens op andere of aanvullende manieren met jonge kinderen en kunst/cultuur te werken. Tevens maken ze hen bewust van verschillen in de werkwijze tussen groepsleerkrachten en vakleerkrachten.

Maar kunstencentra kunnen ook zelf, bij voorkeur in samenwerking met bestaande kinderdagverblijforganisaties, marktconform en specifiek op culturele leest geschoeide kinderdagopvang aanbieden.

Kinderen op de basisschool

Basisscholen werken over het algemeen niet met vakleerkrachten voor de creatieve vakken. Maar niet iedere basisschoolleerkracht is zelf even creatief of vrij in zijn/haar expressie. Dat terwijl (inter)nationaal onderzoek uitwijst dat het gezegde 'jong geleerd, oud gedaan' bij uitstek voor actieve cultuurparticipatie opgaat. Een vroege socialisatie – dat kan thuis, maar ook op school zijn, is naast opleiding nog steeds dé factor die actieve deelname aan kunst onder volwassenen verklaart. Binnen de opzet zoals die nu op veel scholen bestaat is kennismaking met cultuur en verschillende kunstdisciplines het hoogst haalbare. Als er binnen het basisonderwijs de wens bestaat om te verdiepen, dan moet de specialist (de kunstvakdocent) de school in of de basisschoolleerlingen naar de kunstencentra.

Kunstencentra kunnen creatieve vakken binnen het curriculum aanbieden op basisscholen en buitenschoolse activiteiten ontwikkelen die aanvullend zijn op het culturele aanbod in het curriculum (zie onderstaand voorbeeld van De Veldtocht). Net als voor de kinderdagverblijven kunnen kunstencentra trainings- en coachingstrajecten en/of na- of bijscholingstrajecten ontwikkelen en aanbieden voor basisschoolleerkrachten om hun eigen creativiteit te prikkelen en aanvullende manieren leren om met jonge kinderen en kunst/cultuur te werken. Tevens kunnen kunstencentra basisscholen ondersteunen bij de productie van eindejaarsvoorstellingen of een creatieve invulling geven aan allerlei vieringen. Ook kunnen kunstencentra basisscholen helpen schoolkoren en/of schoolorkesten op te zetten en deze begeleiden.

Het cultuureducatieproject de Veldtocht in Deventer is een samenwerking tussen de scholen, Leeuwenkuil kunstencentrum en Kunst & Cultuur Overijssel (KCO).²⁵ Begin november 2011 gingen ruim 350 leerlingen van de basisscholen OBS Het Mozaïek, De Linde (speciaal onderwijs) en Montessorischool l'Ambiente (locatie Eekhoorn) een week lang op ontdekkingsreis in de wereld van de kunst en cultuur. Het thema van deze Veldtocht was: 'Klets koppen'. Centraal stond het kunstwerk 'Dialoog' van Jan Snoeck, dat voor ingenieursbureau Witteveen+Bos staat. De leerlingen volgden workshops van professionele kunstenaars rondom het centrale thema 'Klets koppen'. Ze gingen actief aan de slag met beeldende kunst, muziek, dans, taal en mediakunst. Zo ontdekten ze hun kunstzinnige talenten en maakten op een andere manier kennis met de wereld van kunst en cultuur. De kunstzinnige week werd afgesloten met een kinderatelierroute waarop op alle scholen de dans- en muziekpresentaties of tentoonstellingen van alle werkstukken bekeken konden worden. De Veldtocht beschrijft zichzelf als 'cultuureducatie van de toekomst': op maat gemaakt naar de lokale situatie, verdiepend, gericht op de lange termijn en met focus op de omgeving van de school (zie ook veldtocht.nl).

Een ander voorbeeld van buitenschoolse activiteiten voor het basisonderwijs zijn de Wijkmuziekscholen van de SKVR. Kinderen krijgen na schooltijd instrumentles in kleine groepjes. Al na een relatief korte tijd vinden er samenspeellessen plaats waaraan de verschillende instrumentgroepjes deelnemen ter voorbereiding van de optredens die de zo gevormde orkesten eveneens al vroeg in het traject geven. Het snel kunnen laten zien wat je kan, sluit aan bij de wens van de leerlingen en doorbreekt de sleur van een conventionele cursusstructuur.

Hoewel de politieke wind de andere kant op waait en er culturele regelingen voor het basisonderwijs worden teruggedraaid, het basisonderwijs ternauwernood de financiële eindjes aan elkaar weten te knopen en leerkrachten al overvolle takenpakketten hebben, blijken er juist in deze tijd ook scholen voor een sterk en uitgesproken cultuurprofiel te kiezen. Het voorbeeld van de Montessori cultureel Kind Centrum is al genoemd, een ander voorbeeld is Het Kindcentrum De Ontdekking, een brede school in Oosterhout (NB),²⁶ waar gewerkt wordt vanuit het concept van ontwikkelingsgericht leren. Daarbij ontstaan ook interessante relaties tussen de school en de gevestigde culturele instellingen in de omgeving:

Cultuur vormt een geïntegreerd onderdeel van het ontwikkelingsgericht onderwijs op De Ontdekking en vanuit die visie heeft de school ervoor gekozen cultuureducatie als geïntegreerd onderdeel op te nemen binnen het onderwijsprogramma. Daarbij zoeken ze naar een hoogwaardige afstemming van binnenschoolse en buitenschoolse activiteiten. Ze willen de wereld de school binnen halen, maar ook de wereld tegemoet treden. Vandaar dat ze telkens de samenwerking met verschillende partners zoeken, benutten en versterken. Zo is er bijvoorbeeld een kunstwerkplaats in een lokaal museum. Zo zoeken ze aansluiting bij erfgoededucatie, maar werken ook met specialisten op school. Gedurende het schooljaar werken alle kinderen vanuit een thema samen met een specialist vanuit het culturele veld. Deze specialist doet mee bij het voorbereiden van het thema, in de uitvoering (m.n. op cultureel gebied) en bij het maken van een eindpresentatie.

Het is in dit soort activiteiten waar kunstencentra een vanzelfsprekende partner kunnen zijn en specialisten kunnen leveren.

²⁵ Beschrijving gebaseerd op informatie van de website van Leeuwenkuil:

http://www.leeuwenkuil.nl/index.php?page=newspage&_tab=oms

²⁶ De beschrijving die volgt is gebaseerd op het "Cultuureducatieplan 2010=2015", dat wordt gepresenteerd op de website van Kindcentrum De Ontdekking.

Kunstencentra kunnen ook diensten en producten ontwikkelen gericht op de naschoolse opvang (bij voorkeur afgestemd op het culturele aanbod in het curriculum): binnen de reguliere activiteiten van de naschoolse opvangcentra en/of meer incidenteel aanbod voor in bijvoorbeeld de vakantieweken. Kunstencentra zouden nog een stap verder kunnen gaan en zelf – al dan niet in samenwerking met scholen en organisaties voor buitenschoolse opvang – marktconform en specifiek op culturele leest geschoeide naschoolse opvang aanbieden.

Jongeren in het voortgezet onderwijs

In het voortgezet onderwijs wordt voor alle vakken gewerkt met vakleerkrachten, dat geldt meestal ook voor de creatieve vakken. Al zitten deze vakleerkrachten vaak niet te wachten op inmenging van buitenaf, lang niet alle kunstdisciplines zijn vertegenwoordigd op scholen en de vakleerkrachten hebben ook niet altijd ruimte voor het ontwikkelen van extra-curriculaire activiteiten. Daarmee kan ook het voortgezet onderwijs bediend worden door kunstencentra.

Zoals voor de bovengenoemde onderwijsniveaus kunnen kunstencentra ook voor het voortgezet onderwijs diensten en producten ontwikkelen op het vlak van culturele activiteiten binnen en buiten schooltijd, ontwikkelen van cultuurprofielen en bij/nascholing van de vakleerkrachten. Vooral in het voortgezet onderwijs kan er nog veel meer gemaakt worden van eindejaarsproducties en van de begeleiding van bijvoorbeeld het eindexamentoneel. Ook hier kunnen schoolkoren, orkesten en/of bands opgericht worden. Dit vormt tevens een manier om een aantal meer op cultuurconsumptie gerichte regelingen, want dat is toch vaak zoals CKV in de bovenbouw vorm krijgt, te complementeren met actieve cultuurbeleving.

Stichting ToBe, Dordrecht en omstreken, houdt wekelijks workshops met de scholieren van het Dordrechtse Johan de Witt Gymnasium. Dit gymnasium heeft geen eigen kunstvakdocenten in dienst en neemt voor haar kunst/cultuuronderwijs diensten af bij ToBe. De workshops vinden bij ToBe plaats. De scholieren kunnen daarnaast ook hun vouchers bij ToBe inruilen voor cultuureducatie.

De verschillende kunstencentra die een popschool runnen, zoals PULZ en ToBe, werken daarin samen met het voortgezet onderwijs. Ze vormen schoolbands of repetities vinden plaats op de scholen (zie ook hierboven onder het kopje 'kunstbeoefenaars in de vrije tijd').

Bij kunst/cultuur in het voortgezet onderwijs wordt wellicht snel gedacht aan havo, vwo of gymnasium leerlingen, omdat zij vaak al van huis uit meer culturele activiteiten ontplooiën. Maar er ligt een grote markt binnen de ROCs, MBO en VMBO-opleidingen. Het is niet dat deze jongeren minder interesse zouden (kunnen) ontwikkelen in kunst/cultuur, maar dat er andere vormen gevonden moeten worden om hen hun culturele passie te laten ontdekken.

ToBe zet een combinatiefunctionaris in het ROC Da Vinci College, Leerpark Dordrecht. Uit dit werk zijn eigenzinnige projecten voortgekomen die goed aansluiten op de leefwereld van deze jongeren en tevens in een aantal gevallen de koppeling maken naar gevestigde culturele instellingen of professionele kunstenaars. Voorbeelden van projecten zijn onder andere flashmobs, het maken van een lipdub (in één take een clip opnemen dwars door de school, waarbij de leerlingen een bekend liedje playbacken), poetry slams en rapfestivals waarbij schrijven, filmen en voordragen (ook in uitwisseling met de stadsdichter) in het proces op elkaar volgden.

Youngstage is de jongerentheatergroep van de SKVR. De groep is in 2000 opgericht vanuit de overtuiging dat jongeren te prikkelen zijn tot actieve cultuurdeelname door ze iets te laten zien wat hen aanspreekt. Voor verschillende scholentypen maken zij voorstellingen op maat. Op die

manier beantwoordt Youngstage een latente vraag en vult ze een gat in het cultuuraanbod voor jongeren. De acteurs van Youngstage committeren zich voor één seizoen aan de groep. Voor de start van het seizoen worden audities gehouden. Hierbij worden zes spelers geselecteerd zonder podiumervaring. In september beginnen de repetities en na de première in januari spelen de Youngstage-acteurs circa tachtig voorstellingen van 40 minuten. De voorstellingen vinden plaats op scholen en in buurthuizen en na de voorstelling geeft Youngstage workshops in de kunstdisciplines waar de Youngstage-acteurs vaardig in zijn. Er wordt in de opzet van Youngstage samengewerkt met o.a. ROC Zadkine, veel voorstellingen worden gespeeld in het (voorbereidend) middelbaar beroepsonderwijs.

Studenten in het hoger onderwijs

Voor het basis en voortgezet onderwijs werd al gewezen op de mogelijkheid van het opzetten van schoolorkesten, koren of bands. Dit is ook bij uitstek mogelijk in het HBO en WO. Naast studentenkorren en orkesten kunnen ook toneel, cabaret of andere culturele clubs in het leven geroepen worden. Of kunnen deze, voor zover ze al bestaan en al naar gelang behoefte, begeleid of gecoacht worden.

In gemeenten met hoger onderwijsinstellingen waar geen culturele organisaties van de universiteit bestaan, zoals CREA van de Universiteit van Amsterdam, kunnen kunstencentra deals voor studenten maken. Juist hier kan het werken in formats die de studenten verder in kunnen vullen aantrekkelijk zijn. Ook kunnen er losse activiteiten voor het hoger onderwijs opgezet worden. Bijvoorbeeld: hoe leren eerstejaars studenten elkaar beter kennen in een Intree-programma dan door in één week samen een (muziek)theaterproductie in elkaar te zetten?

Verbindingen tussen kinderen en jongeren en de omgeving

De verschillende scholen, leeftijdsgroepen en onderwijsniveaus opereren vaak sterk gescheiden van elkaar. De twee basisscholen in dezelfde wijk werken vaak nauwelijks op het niveau van de leerlingen met elkaar samen; vmbo- en vwo-jongeren hebben vaak zelden een wezenlijk contact met elkaar. Bovendien is er weinig uitwisseling tussen de schoolgaande kinderen en jongeren en bijvoorbeeld de ouderen of het bedrijfsleven in de gemeenschap. Vanuit de community art zijn er veel voorbeelden te geven waarin professionele kunstenaars met verschillende scholen en schooltypen tegelijkertijd samenwerken of waarin juist het contact tussen ouderen en jongeren tot stand komt. Dit soort uitwisselingen kunnen ook bij uitstek goed door lokale kunstencentra geëntameerd worden.

Slechts een paar voorbeelden: Merlijn Twaalfhoven maakte als stadscomponist van Zaanstad een productie ter gelegenheid van de opening van de nieuwe Bernhardbrug met 850 scholieren. In de community art opera Carmen van Stichting Dario Fo werkte leerlingen van de MBO-opleiding Dans mee, samen met vele andere bewoners van de verschillende dorpskernen die samengevoegd werden tot de nieuwe gemeente Westland. Stichting Accu maakte een totaaltheater project op locatie ter ere van het 50-jarig bestaan van de Universiteit Twente. Theater, muziek en dans mengden zich met sport en technische hoogstandjes. Naast studenten kon iedereen uit de omgeving die zin had mee doen.

3. Ervaren en aanstormende kunstvakleerkrachten

Kunstvakleerkrachten van de kunstencentra

Kunstencentra zouden altijd op zoek moeten zijn naar nieuwe vragen vanuit de gemeenschap, nieuwe werkwijzen en nieuwe samenwerkingspartners, maar door de bezuinigingen gaan veranderingen nog sneller dan normaal. Kunstencentra zijn bezig met het prikkelen van hun eigen personeel, door terug te grijpen op de passie en motivatie waarmee deze docenten ooit voor deze carrière kozen en hen de ruimte te geven om op basis van die passie initiatieven te ontwikkelen buiten de lessen om. Medewerkers van kunstencentra zien hun taken veranderen, moeten leren vraaggericht te werken en hebben daarvoor nieuwe kennis en vaardigheden nodig. Daarnaast is er vanuit de gedachte van 'een leven lang leren' op elk tijdstip een behoefte aan nascholing en bijscholing om kennis die men niet via de dagelijkse praktijk opdoet, te vergaren.

Kunstencentra zijn bezig met een verjonging van het personeelsbestand, met het koppelen van jonge en oudere docenten zodat er wederzijdse uitwisseling over werkwijzen en benaderingswijzen tot stand kan komen. De kunstencentra zouden hun kennis en scholingsbehoeften kunnen bundelen om kenniscirculatie onder haar docenten en medewerkers opgang te brengen.

Een voorbeeld is het scholingsaanbod van de bedrijfsschool DOKE. DOKE is de vereniging van directeuren van centra voor de kunsten, muziekscholen en creativiteitscentra in Brabant en Zeeland (doke.nu). De Bedrijfsschool is een scholingsnetwerk waarin instellingen samenwerken om scholing te organiseren. Een programmagroep van de bedrijfsschool stelt een programma met cursussen samen die inspelen op de opleidingsbehoefte van de medewerkers van kunstencentra. Het aanbod varieert van projectmanagement en conflicthantering tot improviseren voor klassiek opgeleide muziekdocenten, nascholing muziekeducatie en cursus nieuwe media in kunsteducatie.

Een vergelijkbaar initiatief is New Arts Skool for Skills. Dit is onderdeel van Powered by New Arts wat eind 2010 in het leven geroepen (poweredbynewarts.nl). Het is een samenwerkingsverband van zes kunstencentra in Oost-Nederland, allemaal met een kunst- en culturaanbod voor jongeren (12 t/m 25), genaamd New Arts. Het doel van Powered by New Arts is om New Arts in oost Nederland de plek te geven die het verdient. De NA School for Skills heeft als doel om de vakdocenten die met de jongeren werken te ondersteunen in de uitvoering van hun vak. Door middel van workshops en cursussen worden de didactische, agogische en projectvaardigheden vergroot. Daarnaast zijn er vakinhoudelijke masterclasses voor verbreding en verdieping van de disciplines.

Opleidingen artistiek kader

Veel kunstencentra werken hard om het eigen personeelsbestand klaar te maken voor hun taak in het 'kunstencentrum van de toekomst'. Maar kunstencentra geven ook een duidelijk signaal naar de kunstvakopleidingen: deze moeten andere docenten afleveren. Er ligt een belangrijke taak voor kunstencentra in de beïnvloeding van het kunstvakonderwijs, omdat zij als duidelijke afnemer van de daar opgeleide kunstvakdocenten kunnen aangeven over welke competenties deze docenten zouden moeten beschikken willen zij goed inzetbaar zijn in de praktijk.

Theaterwerkplaats Groningen. De stad Groningen heeft geen kunstvakopleidingen, daarvoor moeten de studenten naar Leeuwarden. De Theaterwerkplaats is betrokken bij deze opleiding via de 'veldwerkcommissie', waarin uitwisseling en samenwerking tot stand kan komen.

Soms komt vernieuwing in het kunstvakonderwijs voort uit ervaringen die in specifieke projecten worden opgedaan:²⁷ Het Rotterdamse Brass Meets bestaat uit de al genoemde Brassbandschool, Santa Cecilia en Brass NL. Santa Cecilia begon als een onderzoek naar brassmuziek dat Carlo Balemans onder het Lectoraat Community Arts van Codarts uitvoerde. Na afronding van het onderzoek is Balemans betrokken bij het opzetten van de kaderopleiding, waarbinnen wordt gewerkt aan de vernieuwing van het dirigeren van brassbands.

Idealiter worden er – uiteindelijk - multidisciplinaire docenten afgeleverd, met een goede beheersing van het kunstvak, maar die ook (ped)agogisch goed onderlegd zijn, die in een onderwijsteam kunnen werken, die als cultureel ondernemer kunnen opereren. De behoefte is wellicht duidelijk, de vraag hoe je tot breed onderlegde kunstvakdocenten komt is minder eenvoudig te beantwoorden. Als kunstvakopleidingen ‘generalisten’ opleiden – die van veel een beetje weten, kan dat makkelijk ten koste gaan van kunstvakinhoudelijke verdieping en het artistieke niveau wat aan het einde van de opleiding bereikt zal worden. Terwijl de meerwaarde van de kunstvakdocent in de maatschappij juist ligt in hun artistieke expertise en in de kwaliteit die ze kunnen bieden. De breedte moet misschien vooral in kopstudies gezocht worden, in keuzevakken en interdisciplinaire stages of samenwerkingsprojecten tijdens het bachelorprogramma, en in de coaching van de kunststudent gedurende de hele opleiding rondom om de vraag ‘waar in de maatschappij wil jij met jouw kunst staan?’

Bij de Music Academy, de opleiding muziek van de Hogeschool Inholland,²⁸ lijkt het onderscheid tussen een opleiding tot musicus en tot muziekdocent te zijn opgeheven: ingezet wordt op de ontwikkeling het muzikale vakmanschap, het cultureel ondernemerschap én het educatief vermogen van de student. Het uitgangspunt is dat een musicus allereerst een professioneel kunstenaar is die zijn/haar instrument of stem beheerst, over repertoire beschikt en dat artistiek kan overbrengen. Tegelijkertijd heeft een musicus educatieve kwaliteiten om leerlingen van een zeer uiteenlopend niveau, met verschillende ambities en mogelijkheden, te ondersteunen bij hun muzikale ontwikkeling. Binnen Music Academy zijn vier afstudeerrichtingen ondergebracht: Pop/sessie, E-musician, Musical, Music in Society.

De relatie tussen kunstcentra en kunstvakopleidingen is ook belangrijk in het kader van het creëren van een doorlopende leerlijn in activiteiten en aanbod van kunstcentra, creatieve opleidingen in het MBO, conservatoria en kunstacademies. Dit geldt ook juist in steden en regio's waar geen kunstvakopleidingen gevestigd zijn. De professionele gezelschappen zouden eveneens aan deze afstemming deel dienen te nemen om hun (aanvullende) rol in het kunstvakonderwijs te kunnen verkennen.

In de Theaterwerkplaats, Groningen, bestaat deze doorlopende leerlijn voor een groot deel binnenshuis. De Amateurtheaterschool, de Jeugdtheaterschool en het Prinsentheater vormen samen de Theaterwerkplaats. Daardoor worden alle niveaus bediend en kunnen er zowel cursussen als opleidingen gevolgd worden. Een paar voorbeelden waarop dit praktisch tot uiting komt: In de stad Groningen onderhoudt de Theaterwerkplaats contacten met de creatieve MBO opleidingen. Studenten aan MBO richting Kunst, Techniek en Media volgen regelmatig verdiepende cursussen bij de Theaterwerkplaats (bijvoorbeeld aan de regieschool). De theaterwerkplaats biedt een 4-jarige Leerroute van jaarlijks 31 weken van 3 uur, aangevuld met werkweekenden, gericht op iedereen met enige ervaring die een hogere kwaliteit in zijn/haar spel zoekt en op gevorderden die hun speltechnieken willen verfijnen. Daarnaast betreft de Theaterwerkplaats waar mogelijk de lokale professionele gezelschappen

²⁷ De beschrijving is gebaseerd op pag. 86 van Nelly van der Geest e.a. (2011) Een muzikaal web over Rotterdam: sociale en muzikeducatieve effecten van Music Matters. Uitgave van Music Matters, Rotterdam.

²⁸ Beschrijving gebaseerd op informatie van de website: inholland.nl/music+academy/studierichting/

en worden er weekendworkshops verzorgd voor klanten van de Theaterwerkplaats door bijvoorbeeld een acteur van het Noord Nederlands Toneel.

In Rotterdam heeft een behoorlijk aantal instellingen zich verenigd in de Muziekcoalitie: Music Matters, SKVR, Codarts: Hoge School voor Muziek en Dans, het Rotterdams Philharmonisch Orkest, de Doelen en het WMDC. Het plan "Overal Muziek," wat zij samen schreven, omvat het voornemen een doorlopende leerlijn voor muziekeducatie voor de Rotterdamse jeugd te bieden. Het plan verwoordt het ambitieuze streven om elk Rotterdams kind en iedere Rotterdamse jongere zo dicht mogelijk bij zijn eigen leefomgeving, de kans te geven zijn muzikale talent te ontplooiën en door middel van muziekaanbod in het onderwijs, in een vorm die aansluit bij zijn ontwikkeling en belangstelling en vervolgens langdurig muziek kan blijven beoefenen.

Relatie met niet-vakleerkrachten

Zoals uit de vorige paragraaf duidelijk werd hebben de meeste basisscholen en ook sommige middelbare scholen geen vakleerkrachten voor de creatieve vakken in dienst. De pedagogische medewerkers zijn daar verantwoordelijk voor de creatieve vakken. Kunstcentra kunnen voor deze scholen aanbod ontwikkelen, kunnen lespakketten met handleidingen voor groepsleerkrachten schrijven en de leerkrachten daarin trainen. Met name voor zangondersteuning zijn er inmiddels al verschillende initiatieven te onderscheiden:²⁹

Zangmakers, een collectief dat door heel Nederland leerkrachten traint en ondersteunt om met kinderen te zingen. De leerkrachten krijgen een introductie en een jaar lang een abonnement op liedjes en digitaal lesmateriaal. Kinderen kunnen op de site inloggen en ook thuis liedjes instuderen. Er zijn verdiepingsmogelijkheden voor leerkrachten tijdens de 'zangmakersdagen.'
Naar voorbeeld van het Engelse programma 'Sing Up' ontwikkelde Muziekcentrum Nederland, Fonds voor Cultuurparticipatie en Kunstfactor Zing'es wat zich richt op zingen in het primair onderwijs. Met steun van SchoolTV sloeg Majel Lustenhouwer twee vliegen in een klap door liedjes te maken op alle vensters van de canon van de Nederlandse geschiedenis en die op canonliedjes.nl te vinden zijn.

Maar hier is ook de invloed belangrijk die kunstcentra kunnen uitoefenen richting de opleidingen. De lobby voor goede en een juiste hoeveelheid aandacht voor kunst/cultuur binnen de opleidingen; het ontwikkelen van prikkelende activiteiten voor de PABO-opleidingen om de interesse voor cultuureducatie onder hun studenten te bevorderen en hen op een artistiek hoger niveau te brengen. Ook zou het de toekomstige samenwerking ten goede komen – zowel voor de kunstvak- als de pedagogische medewerker – als er uitwisseling en samenwerkingsprojecten gefaciliteerd worden tussen studenten van bijvoorbeeld de docentenopleidingen aan hogescholen voor de kunsten en studenten van de PABO. De kunststudent leert wat het vraagt om in een onderwijsteam te werken; de PABO-student weet welke meerwaarde een kunstvakdocent in het onderwijs kan hebben.

Particuliere aanbieders cultuureducatie

Uiteraard kunnen de producten en diensten die kunstcentra ontwikkelen voor de na/bijbscholing van hun eigen docenten ook interessant zijn voor particuliere aanbieders in de cultuureducatie.

Deze particuliere aanbieders zijn vaak zzp'ers die vanuit huis les geven of ergens een studio huren om dat te doen. Het is voorstelbaar dat veel particuliere aanbieders – wel eens - behoefte hebben aan ontmoeting en uitwisseling met collega's. Kunstcentra kunnen uitwisseling en samenwerking faciliteren, inspiratiegroepen vormen of gezamenlijke projecten in het leven

²⁹ De onderstaande voorbeelden komen uit Kunst Kaap nr. 16, pag. 26-28.

roepen. Ook zouden – zoals hierboven al werd genoemd – kunstencentra ‘verzamelgebouwen’ kunnen worden: voor bands en fanfares die willen oefenen, maar ook voor particuliere aanbieders die daar studio’s en leslokalen kunnen huren/gebruiken. Bij Ateliers Majeur, Heerenveen en Opsterland, gebeurt dat al. Op die manier worden kunstencentra naast het aanspreekpunt voor vragen rondom cultuureducatie, ook dé plek waar deze vorm krijgt.

Kunstencentra gaan steeds meer particuliere aanbieders inzetten bij de uitvoering van hun activiteiten, in dit kader vielen benamingen als het kunstencentrum als ‘netwerkorganisatie’ en het ‘franchisemodel’ met particuliere aanbieders. Kunstencentra die een bemiddelingsrol vervullen bieden naast hun eigen aanbod ook ruimte voor particuliere aanbieders om hun aanbod kenbaar te maken.

In dit opzicht ligt er een belangrijke taak voor kunstencentra om het brede, lokale aanbod aan cultuureducatie en amateurkunst zichtbaar te maken: hun eigen aanbod én dat van de particuliere aanbieders. Via een website kunnen al die aanbieders zichtbaar gemaakt worden, kunnen inhoud en prijzen van het aanbod vergeleken worden én kunnen klanten hun waardering geven (vergelijk met bijv. boekingsites voor hotels).

Een voorbeeld wat al enigszins in die richting gaat is de recent gelanceerde (deels nog in ontwikkeling zijnde) site doedok.nl. Deze site, opgezet door Rotterdam Festivals, is het eerste stadsgebonden digitale platform voor vrijetijdskunstenaars. Het biedt een overzicht van ‘alle’ creatieve cursussen in Rotterdam op een veelheid aan artistieke disciplines: van koren, toneel-, dans-, foto-, media- of mode aanbieders. Aanbieders kunnen er hun informatie kwijt, geïnteresseerden kunnen er inspiratie op doen, een cursus vinden of een bericht plaatsten op het prikbord.

In een situatie waarin er steeds meer overlap ontstaat tussen de commerciële activiteiten van kunstencentra en het aanbod van particuliere aanbieders ligt er vanuit de publieke taak van kunstencentra de taak te verbinden tussen verschillende type aanbieders. Dit heeft de bijkomstige voordelen dat kunstencentra de kwaliteit van het aanbod kunnen bewaken (mede m.b.v. de beoordelingen van de klanten). Door de nauwere betrokkenheid bij de particuliere aanbieders wordt ook het netwerk van de kunstencentra vergroot. In de huidige situatie van krimpende aantallen medewerkers van kunstencentra en dus een grotere noodzaak om meer en vaker met zzp’ers te werken, is dat een bestaansvoorwaarde. Bovendien voorkomt het concurrentie denken waar samenwerking vruchtbaarder is.

4. Welzijn

Onder Welzijn vallen uiteenlopende organisaties en instellingen: ondermeer buurthuizen, opbouwwerk, sociaal-cultureel werk, jongerenwerk, straat en pleinwerkers, maar ook welzijnsinstellingen die werken met ouderen, gedetineerden, verslaafden of daklozen. Te denken valt ook aan sociale teams in wijken, al dan niet als onderdeel van wijkontwikkelingsprogramma's.

Ook het welzijnswerk verkeert in zwaar weer door de aangekondigde bezuinigingen en een legitimiteitscrisis met betrekking tot het bestaansrecht en de professionaliteit van de sector. Met het programma Welzijnswerk Nieuwe Stijl tracht het ministerie van VWS professionele vernieuwing te stimuleren en de bakens te verzetten. Er zit veel overeenkomst in de geschetste ontwikkelingsrichtingen voor de welzijnssector en voor de kunstencentra: op zoek naar de vraag, de behoefte en de wens van de burgers met wie zij werken; de ontwikkeling naar integrale werkvormen en bouwen aan brede samenwerkingsverbanden, enzovoorts.

Het welzijnswerk werkt van oudsher met de inzet van culturele methoden, niet alleen binnen het sociaal-culturele werk. Het gaat dan bijvoorbeeld om een creatieve invulling van verschillende activiteiten in buurtcentra of dagbestedingprogramma's. Maar ook om culturele talentontwikkelingsprogramma's gericht op het verbeteren van de positie van risicjongeren. Deze laatstgenoemde programma's worden vooralsnog vaak uitgevoerd door culturele stichtingen, in samenwerking met welzijnsorganisaties. Kunstencentra kunnen in beide type activiteiten een rol spelen:

Ateliers Majeur verkent de samenwerking met het sociaal-cultureel werk en de ouderenzorg. Het kunstencentrum probeert activiteiten te ontwikkelen die goed op deze groepen aansluiten, ondermeer met seizoensgerelateerde workshops, zoals de kerstworkshops die Ateliers Majeur ten tijde van het schrijven van deze tekst aanbod. In een ander project werkt Ateliers Majeur daarentegen met 'risicjongeren,' o.a. uit het praktijkonderwijs. Vanuit verschillende disciplines wordt er in negen weken gewerkt naar een eindresultaat (een clip) en een slotevenement.

Kunstencentra kunnen samenwerkingspartners zijn in sociale programma's, projecten en wijkteams. Waar het de expliciet culturele en artistieke interventies betreft zouden kunstencentra de aanjagers kunnen zijn: de aanjager die de verschillende samenwerkingspartners bijeenbrengt. Het kunstencentrum wordt een compagnon voor welzijnspartners en daarmee ook een partner voor de overheid bij de uitvoering van bepaalde welzijnsbeleidprogramma's. Het kunstencentrum zet zich daarmee neer als expertisecentrum op het vlak van cultuureducatie, amateurkunst en culturele projecten.

Net zoals bij de activiteiten gericht op pedagogische medewerkers, is het ook bij samenwerking tussen kunstencentra en het welzijnswerk de bedoeling hen het verschil te laten ervaren tussen bijvoorbeeld de schilderactiviteiten die het welzijnswerk zelf organiseert en wanneer een kunstvakdocent dat doet. Ook hier dus een investering in samenwerking die, wanneer dat goed gedaan wordt, zal leiden tot meer afname van diensten van het kunstencentrum door het welzijnswerk.

De samenwerking tussen kunstencentra en het welzijnswerk is niet nieuw. In voorgaande paragrafen is het welzijnswerk al een aantal keren genoemd. Daarnaast is Leeuwenkuil kunstencentrum, Deventer, actief in sociale teams in de wijken om mee invulling te geven aan sociale programma's. Goed om te benadrukken zijn de wederzijdse voordelen die deze samenwerking oplevert: het dient ieders agenda. Bijvoorbeeld:

Stichting ToBe werkt samen met een aantal welzijnsinstellingen en jongerencentra rondom popmuziek. Voor ToBe betekent dit het kunnen bereiken van een groep die zij maar mondjesmaat aan zich weet te binden. Voor de jongerenwerkers vormen de activiteiten met popmuziek een goede aanvulling op hun eigen aanbod en sluit het aan op hun doelstellingen: in een band leer je niet alleen muziek maken, maar worden ook allerlei sociale functies geprikkeld en leren de jongeren samenwerken en organiseren.

Gezamenlijk kan er gewerkt worden aan een ‘samenlevingsopbouwpraktijk voor 21^e eeuw’, waarin het bruikbare uit community building en culturele methoden versmolten raakt. Om de benadering van samenlevingsopbouw te verfrissen en om culturele interventies minder vrijblijvend en meer politiek georiënteerd te maken. Het gaat namelijk niet alleen om activiteiten die leuk en mooi zijn, het gaat er ook om wat in en voor de gemeenschap te bewegen. Elders is opgemerkt dat mensen het makkelijkst gemobiliseerd raken en betrokken willen zijn als het hun eigen belang dient, juist in de directe omgeving is er vaak sprake van een ‘gemeenschappelijk eigen belang.’³⁰ Zonder het Duitse model te willen kopiëren, zou het politieke gehalte van Soziokultureller Zentren en de gedachte daarachter van het werken aan de holistische mens (cultureel, sociaal én politiek) binnen bestaande culturele initiatieven in de wijk meer voet mogen krijgen.³¹

Tegelijkertijd is de samenwerking met het welzijnswerk soms ook moeizaam, omdat zowel het welzijnswerk als de kunstencentra private stichtingen zijn die opdrachten moeten sprokkelen. Doordat zowel de kunstencentra als de welzijnsinstellingen aanbod ontwikkelen voor dezelfde doelgroep, ontstaat er als snel een concurrentiepositie die goede samenwerking soms in de weg staat. Ook hier is het devies samenwerking vanuit complementaire expertise in plaats van concurrentie.

³⁰ Zie pag. 57 in Sandra Trienekens, Willemien Dorresteyn & Dirk Willem Postma (2011) *Culturele interventies in krachtwijken*, Amsterdam: SWP.

³¹ Deze centra, vaak uit burgerbewegingen ontstaan en draaiende gehouden met veel vrijwilligers, organiseren naast uiteenlopende culturele/cultuureducatieve ook politieke activiteiten als seminars, discussiepodia en zogenoemd “stadsdeelwerk”(uitbrengen van stadsdeelkranten, organiseren lokale feesten en – initiatieven, samenwerken met verenigingen en scholen). Zie ook: soziokultur.de

5. Zorg

Ook de zorgsector is breed en uitermate divers: seniorenhuizen voor nog enigszins vitale ouderen, verpleeg- en verzorgingshuizen voor ouderen die niet meer voor zichzelf kunnen zorgen, revalidatiecentra, instellingen die zich richten op mensen met een lichamelijke of geestelijke beperking of op psychiatrische patiënten, en nog veel meer. We laten de reguliere ziekenhuizen hier gemakshalve buiten beschouwing.

Veel zorg, revalidatie of dagbestedingcentra werken met eigen creatieve vakkrachten, vaak met een achtergrond in de creatieve therapie. Daardoor lijkt samenwerking met kunstcentra voor deze zorgcentra niet altijd voor de hand liggend. Desalniettemin kan de relatie tussen kunst/cultuur en zorg op vele manieren tot uiting komen en zijn er verschillende rollen voor kunstcentra weggelegd.

Aan de ene kant van het spectrum staat het organiseren en geven van culturele activiteiten op wekelijkse of maandelijkse basis, als een kwalitatief hoogwaardige dagbesteding of aanvulling op het therapeutische werken met kunst/cultuur. Ook worden in verschillende zorgcentra andersoortige culturele activiteiten opgezet en/of exposities gehouden.

Een voorbeeld uit de ouderenzorg is 'Krasse Kunsten' van Bureau Kunstcircuit, onderdeel van Leeuwenkuil kunstencentrum Deventer.³² Iedere laatste zondag van de maand is er een culturele zondagmiddag van en voor senioren in vier woon- en zorgcentra in de herstructureringswijk Keizerslanden. In toerbeurt wordt op één locatie een groter evenement georganiseerd, voorafgegaan door een open tafel voor senioren uit de buurt, en op de andere drie locaties een interactief cultureel koffie-uurtje. In de programmering is veel aandacht voor de artistieke kwaliteit, intergenerationele en interculturele interactie, de relatie zorgcentra en de buurt en de inzet van vrijwilligers. Vier culturele instellingen zijn verantwoordelijk voor de programmering op één van de locaties; Kunstenlab (CBK), Leeuwenkuil kunstencentrum (kunsteducatie), Kunstcircuit (Amateurkunst) en De Bibliotheek. De werving van senioren in de wijk wordt vormgegeven door Rechtop!, Ouderenwerk Raster en het Platform Allochtone Ouderen. Binnen de woonzorgcentra wordt samengewerkt met de activiteitenbegeleiding. De grotere evenementen worden door ruim 100 mensen bezocht en de kleinere koffie uurtjes door 15 tot 30 deelnemers. Krasse Kunsten is met grote regelmaat een platform voor innovatieve projecten en voorstellingen die direct betrekking hebben op de leefwereld van deze specifieke doelgroep.

Voorbeelden uit de zorg voor mensen met een beperking zijn de verschillende theaterwerkplaatsen, zoals Theater Maatwerk en Theaterwerkplaats Tiuri, die theaterproducties met mensen met een verstandelijke beperking maken. Vaak werken ze op dagcentra binnen dagbestedingprogramma's. Hoewel kunstcentra niet standaard met deze groep werken, heeft Stichting ToBe 'muziektheater verstandelijk beperkten' als vast onderdeel in haar theater aanbod. In het voorjaar voerde deze groep cursisten een muziektheaterdroom op in Schouwburg Kunstmin. Ateliers Majeur heeft als vast aanbod Muziekexpressie voor mensen met een verstandelijke beperking.

³² Beschrijving gebaseerd op informatie van de website van Kunstcircuit:

http://www.kunstcircuit.nl/index.php?item=Organisation&item_id=Alv9v6w6ug&page=projecten×elect=all&_tab=oms&selectedSection=544

Een voorbeeld van een kunstgeoriënteerde revalidatiecentra is De Trappenberg, Huizen.³³ Dit revalidatiecentrum probeert volwassenen en kinderen die door een aangeboren aandoening, door een ongeval, ziekte of operatie een lichamelijke of cognitieve beperking zo goed mogelijk te laten functioneren in het dagelijks leven. Binnen de dagbestedingactiviteiten zijn culturele en creatieve activiteiten een vast onderdeel. Bovendien wordt kunst/cultuur ook aangeboden als een van de mogelijkheden van alternatieve hobbyvorming. De grote meerderheid van de mensen die De Trappenberg bezoeken hebben te maken met neurologische afwijkingen waardoor zij hun oude hobby's niet meer kunnen uiten, zij worden ondersteund in het zoeken naar alternatieve creatieve hobby's. Voor revaliderenden die ook in het weekend in De Trappenberg blijven, worden er op zondag creatieve activiteiten georganiseerd. 's Zomers is er een fotoclub actief, ook worden er regelmatig filmavonden gehouden en treden er koren of kamerorkesten op. Met de kinderen die in behandeling zijn worden wel uitstapjes gemaakt, naar bijvoorbeeld het Spoorwegmuseum of het Cinekid festival. Ook organiseert De Trappenberg het hele jaar door exposities in haar centrum, die elk 6 weken duren. Inmiddels zijn er al net iets meer dan 100 exposities gehouden, met werk van regionale kunstenaars. Door de exposities krijgen de revaliderenden en hun familie de gelegenheid van de werken te genieten en eventueel te kopen, maar worden ook op gezette tijden kunstliefhebbers uit de omgeving van het centrum binnengehaald. De Trappenberg verkeerd daarbij in de gunstige positie over een gang te beschikken die publiek kan verdragen zonder dat de bedrijfsprocessen in het gedrang komen.

In het voorbeeld van de Trappenberg is er geen samenwerking met een lokaal of regionaal kunstencentrum. Kunstencentra kunnen echter vergelijkbare activiteiten aanzwengelen, organiseren en uitvoeren in alle mogelijke zorg, revalidatie en dagbestedingcentra.

Zoals opgemerkt wordt er regelmatig met kunst/cultuur gewerkt met mensen met een bepaalde zorgbehoefte. Op therapeutische basis, maar ook steeds vaker als een andere manier om met, bijvoorbeeld dementerende, ouderen om te gaan. Soms slagen kunstenaars er beter in dan familieleden of verzorgers om met hen in contact te komen en andere delen van hun persoonlijkheid aan te spreken.³⁴ Een voorbeeld van dat laatste is de zogenoemde Fantasy Care,³⁵ een methode die met humor en fantasie werkt en gebruik maakt van contact-clowns. Eenvoudig gesteld gaat het primair om een sterkere reactie te geven en meegaan in de beleving van de demente mens. Beeldend kunstenaar Vera Broos richtte Zona's Kiosk op waarmee zij en haar collega's langs verzorgingshuizen trekken en voorstellingen geven.³⁶ Ook de stichting Kunst & Dementie³⁷ organiseert uiteenlopende activiteiten vanuit de overtuiging dat via kunst het werken met mensen met dementie kwalitatief verbeterd kan worden, voor de mensen zelf, hun familie en het zorgpersoneel.

Een iets intensievere betrokkenheid bij en van de bewoners van de betreffende zorginstelling komt tot stand in langer lopende projecten. Voorbeelden van culturele activiteiten op projectbasis met ouderen zijn legio:

Tijdens de vernieuwing van Franciscus, woon/zorgcentrum voor ouderen in Beek, liep Harold Schouten³⁸ gedurende drie jaar mee met de bewoners, verzorgers, architecten en directie en

³³ Beschrijving gebaseerd op informatie van de website van De Trappenberg:

<http://www.trappenberg.nl/index.xfm?act=esite.tonen&pagina=198>

³⁴ Zegt Naud Verhave, stichting Kunst en Dementie, in: *Kaap Kunst*, nr. 16, pag. 20

³⁵ Aangeboden door activiteitenbegeleider Kim Srijbos op Vitalis Brunswijk

³⁶ Zie zonakiosk.nl

³⁷ Zie kunstendementie.nl

³⁸ Beschrijving is gebaseerd op informatie van de website: haroldschouten.nl

maakte een plan voor een interactief kunstwerk. Het uitgangspunt hierbij was om de bewoners een mogelijkheid in handen te geven om op een leuke manier zelf iets in hun omgeving te kunnen veranderen. Het kunstwerk Stekkies bestaat uit een aantal onderdelen. De Reuzenbaby: sculptuur van een reuzenbaby in het café van Franciscus met in haar buik en omringende bollen een interactief programma met 50 korte filmpjes over het huis, de bewoners, verzorgers, Beek en omgeving. De Jukeboxboom: grote boom met bankjes daaronder in de ontvangsthal van Franciscus; deze hangplek voor ouderen geeft de mogelijkheid om behalve liedjes te beluisteren ook nieuwe liedjes in te zingen die met titel en naam van de zanger(es) worden toegevoegd aan het repertoire. Het Bloemetjesbehang met portretten van bewoners, personeel en vrijwilligers, wat in het café en in enkele lichtbakken aan de balie van de receptie te zien is.

'Peptide, Portretten van Oma's' is een theatervoorstelling van Saskia Meulendijks, Studio La Meul, waarin zij het publiek een kijkje geeft in de levens van twaalf Rotterdamse oma's, de meeste van hen met internationale roots of interculturele ervaringen.³⁹ De aanleiding voor Kosmopolis Rotterdam om dit project in gang te zetten was om de stereotiepe gedachten rondom oma's in het algemeen en oma's met transnationale banden in het bijzonder, te doorbreken. In de aanloop naar de theatrale bewerking van de levensverhalen, werden verhalenverteller Paul Middellijn en Liesbeth van Well van de Stichting Pluspunt Expertisecentrum voor Senioren en Participatie gevraagd een verhalenproject op te zetten in seniorenhuizen. Hierbij werden er verhalen van zo'n twintig oma's en een enkele opa verzameld. Naast training in het schrijven van verhalen kreeg een aantal ouderen ook training in het vertellen van verhalen, opdat zij deze en andere verhalen vervolgens op andere (zorg)locaties en in andere contexten konden vertellen.

Ook hier geldt dat er in de projecten geen (directe) samenwerking met kunstencentra bestond, maar dat kunstencentra vergelijkbare activiteiten kunnen aanzwengelen, organiseren en uitvoeren in alle mogelijke zorgcentra.

Aan het andere uiteinde van het spectrum staan de instellingen waarin kunst/cultuur een integraal onderdeel van het beleid vormt en deze op alle mogelijke denkbare manieren ingezet worden: in de inrichting van de centra op basis van ontwerpwedstrijden; in langlopende reminiscentieprojecten die resulteren in theaterstukken, tentoonstellingen en dergelijke; in het tot stand brengen van een levendige wisselwerking tussen professionele, amateurkunstenaars en kunstliefhebbers van binnen en buiten de instelling; en in accommoderen van persoonlijke wensen op het artistieke vlak van de bewoners of cliënten. In de zorgcentra waar op een dergelijke verstrekkende en geïntegreerde manier met kunst/cultuur gewerkt wordt, gebeurt dit vanuit de gedachte dat kunst onderdeel van het leven vormt, óók als je oud bent of door bepaalde beperkingen niet meer zelfstandig kunt wonen of als je voor een tijd lang in behandeling bent of revalideert.

Een voorbeeld van op een geïntegreerde manier werken met kunst en cultuur binnen instellingen vormen een aantal locaties van Vitalis WoonZorg Groep, Eindhoven. Centraal staat de balans tussen het bieden van zorg en de vraag wat de bewoner (nog) wil en kan; het motto is 'ruimte voor een goed leven'. Voor de ene bewoner is dat lekker eten of een borreltje, wat kan in het Belgisch Café op locatie Vitalis Peppelrode. Voor de ander is dat het passief of actief deelnemen aan kunst. Daarom is inmiddels zo'n 10 jaar geleden in samenwerking met een kunstencentrum een kunstprofiel ontwikkeld en zijn er mensen met een achtergrond in de kunsten aangetrokken om dat op de locaties Vitalis Peppelrode en Vitalis Brunswijck te

³⁹ Beschrijving is gebaseerd op en voor meer informatie zie: Sandra Trienekens (2011) *Wrikken aan beeldvorming. Uitgave van Kosmopolis Rotterdam en CAL-XL*

realiseren. Toen bleek dat de mensen die van kunst wilden genieten dat door hun beperkingen steeds moeilijker in de culturele instellingen zelf konden doen, heeft men cultuur de zorginstelling ingehaald. Daarna zijn er ook binnenshuis, vaak in uitwisseling met 'de buitenwereld' uiteenlopende manieren ontstaan waarop er met kunst en cultuur gewerkt wordt – naast de gebruikelijke creatieve elementen in het dagbestedingprogramma. In locatie Vitalis Peppelrode is de inrichting door bekende interieurontwerpers kleurrijk en met veel aandacht voor 'thuis voelen' vormgegeven. Er worden optredens, tentoonstellingen en voorstellingen verzorgd door o.a. het Parktheater, Brabants Orkest, studenten van Fontys Hogeschool voor de Kunsten Tilburg, het St. Petersburg Quartet, maar ook door de lokale blaaskapel en andere regionale bekendheden. De Theaterschool van het Eindhovense centrum voor de kunsten CKE benadert Vitalis voor bijvoorbeeld intergenerationele theaterprojecten. Ook met de Schrijversschool en de fotoafdeling van het kunstencentrum wordt regelmatig in projecten samengewerkt. Uit de samenwerkingsactiviteiten komen vaak amateurkunstenaars naar voren die vervolgens als vrijwilliger bij Vitalis culturele activiteiten gaan organiseren, zoals bijvoorbeeld een maandelijks filmavond of exposities. De vrijwilligers die de exposities selecteren en organiseren worden door het kunstencentrum getraind.

Inmiddels zijn er op vier zorglocaties van Vitalis coördinatoren Kunst & Cultuur aangesteld en het doel is om op alle locaties met kunst en cultuur te werken. De coördinatoren werken aan langer lopende projecten met de bewoners, de artistieke eindproducten die daar uitkomen worden vrijwel altijd met een combinatie van professionele en bewonerkunstenaars neergezet. Het uitgangspunt in deze projecten zijn deze mensen zelf: wat is hun verhaal, welke wensen willen zij vervullen? Het gaat erom mensen in zorgcentra de plaats in de maatschappij te geven die ze verdienen in plaats van ze uit het dagelijkse en maatschappelijke leven te verwijderen. In locatie Vitalis Peppelrode zijn vanuit deze gedachte tussen 2005 en 2010 alleen al 9 projecten gerealiseerd, waaronder Levenskistjes (verhalenproject), de Kersentuin (toneelstuk) en een Literaire Peepshow (performance).⁴⁰ Deze langlopende projecten geven bewoners tevens de gelegenheid elkaar te ontmoeten en banden met elkaar aan te gaan – ze moeten tenslotte op vaak hoge leeftijd vanuit een onvrijwillige situatie in een nieuwe sociale setting zien te aarden. Tegelijkertijd komen er regelmatig debatten rondom deze projecten tussen de bewoners tot stand. Vitalis schrikt hier niet voor terug, als het uitgangspunt is dat kunst onderdeel is van het maatschappelijke leven, dan zijn controversen en meningsverschillen over kunst dat ook. Daarom stimuleert Vitalis haar personeel om het gesprek op een constructieve manier te begeleiden, opdat bewoners niet in platitudes blijven steken.

Door positieve publiciteit voor de culturele uitingen die op deze manier tot stand komen en de waardigheid waarmee de ouderen daarin fungeren, merkt Vitalis WoonZorg Groep dat het makkelijker is om contacten te leggen en worden zij vaker voor samenwerking benaderd door de brede culturele sector in Eindhoven. Zo is Vitalis jaarlijks vertegenwoordigd op de Dutch Design Week. Zorgcentra en zorgbehoefte ouderen worden langzaam uit hun negatieve beeldvorming bevrijd.

Zorg en revalidatiecentra zullen zelf de wens moeten hebben om kunst/cultuur te integreren in de manier waarop ze werken, anders wordt het werken met kunst/cultuur een 'kunstje.' Kunstcentra kunnen het fundamentele denken hierover wel aanzwengelen en prikkelen. Gegeven de demografische ontwikkelingen lijkt het nadenken over kunst/culturaanbod in zorgcentra gerechtvaardigd: onder de toekomstige bewoners bevinden zich steeds minder ouderen die alleen AOW ontvangen en die zijn opgevoed vanuit de overtuiging dat kunst niet voor hen is. Als zorgcentra met kunst/cultuur aan de slag willen, kunnen kunstcentra met hen

⁴⁰ Zie brochure 'Daar kom ik mijn bed voor uit. Kunst en Cultuur in Vitalis Peppelrode 2005-2010', uitgave van Vitalis Peppelrode, Eindhoven

samenwerken om het beleidsprofiel op te zetten, kunstvakkrachten te werven en de praktische uitvoering (mee) vorm te geven.

6. Stad en wijkontwikkeling

Onlangs verschenen er verschillende onderzoeken over de meerwaarde van culturele interventies in aandachtswijken. Uit het onderzoek dat ik met mijn collega's uitvoerde in Amsterdamse krachtwijken bleek dat culturele interventies een activiteit in zichzelf vormen waarbij bewoners betrokken kunnen raken, iets waar de respondenten zeggen behoefte aan te hebben in hun buurten waar weinig voorzieningen zijn.⁴¹ De interventies activeren buurtbewoners op verschillende manieren; zij participeren als publiek, raadgever of langdurig als actieve deelnemer. Actieve deelnemers vinden er een bezigheid, het haalt hen uit hun huis naar buiten en zij doen nieuwe ervaringen op. Deelname laat hen plezier en trots ervaren, en soms ook verwondering of meer zelfvertrouwen. Deelnemers ontdekken hun eigen creativiteit en oefenen met de Nederlandse taal. Daarnaast genereren de culturele interventies sociale dynamiek in de buurt. Minimaal twee derde van de deelnemers leert nieuwe mensen kennen, wat vervolgens ook leidt tot sociale dynamiek in de wijk in de vorm van meer interactie tussen buurtgenoten in de publieke ruimte en een toename in publieke familiariteit. Deelnemers aan de culturele interventies staan bovendien positiever tegenover het sociale contact in hun buurt dan niet deelnemende buurtbewoners. Positief sociaal contact is een van de drie belangrijkste factoren, die ervoor zorgen dat mensen zich thuis voelen, naast de aanwezigheid van voorzieningen en veiligheid. Ook neemt de levendigheid in de buurten toe doordat veel interventies zich in de openbare ruimte afspelen. Deze conclusies ondersteunen voor een groot deel de sociale agenda van (deel)gemeenten, de 'schoon, heel en veilig' agenda van woningcorporaties en het gezamenlijke streven naar bewonersparticipatie en leefbare wijken. In dit opzicht zijn culturele interventies dus duidelijk complementair aan verschillende beleidsagenda's en vormen culturele interventies een instrument om dit beleid mee te verwezenlijken.

We concludeerden dat de meerwaarde van culturele interventies in stedelijke vernieuwingsprocessen schuilt in de effecten die ze sorteren en als gevolg daarvan in hun complementaire werking aan beleidsagenda's gericht op de wijk; in hun verbindende kracht; en in het platform dat ze bieden om nieuwe werkwijzen te onderzoeken, onder meer om bewoners te betrekken en waarachtige inspraak te geven. De kunst in deze interventies is het creatief inspelen op en vertalen van de behoeften van de buurtbewoners – ook als dit niet per se tot kunstzinnige uitingen leidt (bijvoorbeeld moestuinen of kippen verzorgen in plaats van een wijktheaterproductie). Beide uitkomsten zijn mogelijk, maar centraal staat het creatieve van het proces. Ander onderzoek concludeerde dat de meerwaarde zich ook op economisch vlak manifesteert.⁴² Volgens deze onderzoekers leidt een cultuurimpuls tot vermogensvorming in de wijk en een hogere vastgoedwaarde van woningen van gemiddeld 1.000 euro per woning per jaar. Daarmee verdient een investering in cultuur zichzelf ruimschoots terug. Het onderzoek laat ook zien dat de meerwaarde voor de wijk van een impuls in cultuureducatie groot is: wijken die goed scoren op cultuureducatie, scoren meestal ook goed op andere indicatoren. Meer in het algemeen berekende Atlas voor Nederlandse gemeenten het belang van culturele voorzieningen voor de aantrekkelijkheid van een stad.⁴³

Goede argumenten dus om met kunst en cultuureducatie in de wijk aan de slag te gaan. Goede argumenten om sceptici over de streep te trekken, onder kunstencentra én onder potentiële

⁴¹ Sandra Trienekens, Willemien Dorresteyn * Dirk Willem Postma (2011) *Culturele interventies in krachtwijken*. Amsterdam: SWP

⁴² Jan Brouwer e.a. (2011) *De kracht van cultuur. Effectieve cultuurimpulsen in de wijk*. Uitgave van CoP Cultuurimpuls en NICIS Institute.

⁴³ Gerard Marlet (2009) *De aantrekkelijke stad*. Nijmegen: VOC Uitgevers

partners in de wijk. Dat zal niet in alle gevallen nodig zijn, want sommige partners zoals woningcorporatie Ymere werken al ruimschoots met kunst in de wijk:

Zo neemt Ymere, vestiging Almere, verschillende posities in waar het kunst betreft, om een aantal voorbeelden te noemen: Ymere neemt in Almere deel aan de regiegroep wijkaanpak waarin het Almeerse kunstencentrum Kunstlinie ook is vertegenwoordigd; geeft opdracht voor kunst en culturele projecten in de openbare ruimte; gebruikt haar kantoor voor exposities; stelt ruimte beschikbaar voor broedplaatsen, is begunstiger van museum De Paviljoens, gaat regelmatig in zee met kunstenaars die Ymere benaderen met ideeën voor kunst/cultuurprojecten in de wijk.

Een kunstencentrum kan bemiddelen tussen vraag en aanbod, maar ook deelnemen aan adviescommissies. Kunstencentra kunnen in principe bij iedere vorm die het werken met kunst/cultuur in wijken aanneemt een rol spelen: in broedplaatsen, community art projecten en bij projecten rond kunst in de openbare ruimte. Maar belangrijker is dat kunstencentra partners in de wijk worden. Juist bij het werken in de wijken wordt vaak samengewerkt tussen kunstencentra, woningcorporaties, welzijnswerk en andere sociale of maatschappelijke instellingen. Deze samenwerkingsverbanden of stuurgroepen vragen om een aanjager die initiatieven ontwikkelt, de uitwisseling en samenwerking aanzwengelt, enzovoort. Kunstencentra kunnen die trekkers- en aanjaagrol vervullen daar waar het om specifiek culturele interventies gaat. De geïnterviewde regiodirecteur van Ymere, vestiging Almere, gaf dit letterlijk aan: Ymere ziet kunstencentra als één van de partners in de wijk, die het voortouw nemen op het culturele vlak of ideeën uit het samenwerkingsverband cultureel weten te vertalen.

Veel kunstencentra zijn al actief in de wijk. Bijvoorbeeld VAK, centrum voor de kunsten in Delft, neemt actief deel aan het gemeentelijk cultuurprogramma Kunst in de wijken, waar bewoners van de zeven Delftse wijken onder begeleiding van professionele kunstenaars kunstwerken tot stand brengen die een bijdrage leveren aan de leefbaarheid van buurt en wijk. Ook de meeste geïnterviewde kunstcentra in stedelijk gebied hebben een afdeling 'kunst in de wijk' waarbinnen die bijdrage vorm krijgt.

Kunstencentra kunnen bovendien als ontmoetingscentrum fungeren in wijken met weinig (culturele) voorzieningen. Uit het bovengenoemde onderzoek naar het economische profijt van cultuur in de wijk, blijkt dat ook een investering in een lokaal cultuurcentrum een aanzienlijke impuls geeft aan de wijk. In elk geval voor wat betreft het aantal arbeidsplaatsen die het genereert en een toename in bezoekersaantallen.⁴⁴ Vooral ook op dit vlak kan de samenwerking met woningcorporaties vruchtbaar zijn. Woningcorporaties geven met regelmaat (tijdelijk) leegstaande panden een (tijdelijke) artistieke invulling of geven bij de herbestemming van gebouwen een langdurig culturele impuls. Ook voor kunstencentra liggen hier kansen – zeker op plaatsen waar bewoners al creatief actief zijn, zoals bijvoorbeeld in Almere:

Ymere stelde in 2007 in Almere de Betere Buurtprijs in, omdat ze samen met haar bewoners wil investeren in leefbare buurten.⁴⁵ Daarom vroeg de woningcorporatie al haar huurders om plannen in te dienen voor de eigen buurt. In totaal werden ongeveer 50 plannen ingediend. In 2008 ging de eerste prijs van de jury naar het plan voor een Buurtatelier voor bewoners van de Kimwierde. In het pand Kimwierde 88 wordt een buurtatelier ingericht waar bewoners van de wijk zelf een atelier gaan runnen waar mensen allerlei ambachtsactiviteiten kunnen

⁴⁴ Zie pag. 42 in Brouwer e.a. 2011.

⁴⁵ Beschrijving gebaseerd op informatie van de website: <http://www.ymere.nl/ymere/index.asp?id=1674>, zie ook <http://www.deschoor.nl/html/index.php?paginaID=3230>

ondernemen. Bijvoorbeeld naaien, modeontwerpen en mozaïeken. De mensen helpen elkaar en leren van elkaar, doen werkervaring op en komen buiten de deur. Het atelier zal vooral bedoeld zijn voor o.a. alleenstaande ouders, herintreders, gepensioneerden, mensen met een uitkering en/of een lichte beperking.

De invulling van het buurtatelier vindt plaats onder begeleiding van een welzijnsorganisatie, maar deze zou in goede afstemming met het welzijnswerk door het lokale kunstencentrum verder uitgebouwd kunnen worden.

Ook in wijken die niet met termen als ‘krachtwijken’ of ‘herstructureringswijken’ worden aangeduid kan een culturele interventie een bijdrage leveren. Bij de beschrijving van wat kunstencentra voor de potentiële kunstbeoefenaar in de vrije tijd zou kunnen betekenen, kwamen de gemeenschapsproducties al ter sprake. Deze brengen cultureel actieve en niet-actieve bewoners bijeen en geven een impuls aan de lokale sociale dynamiek, het gemeenschapsgevoel of de lokale identiteit. De kunstsector heeft ook de krimpgebieden van ons land ontdekt, getuige de vele studiedagen die daar recentelijk aan werden gewijd. Waar het ook is: kunstencentra kunnen zich aandienen als samenwerkingspartner met expertise op het vlak van cultuureducatie, amateurkunst en culturele projecten in projecten die ook een ruimtelijke dimensie kennen.

7. Kunst en cultuursector

Gevestigde kunstinstellingen

Het is al een aantal keren genoemd: de samenwerking tussen kunstencentra en gevestigde kunstinstellingen of gezelschappen die in de gemeente zijn gevestigd. Het gaat om samenwerking met orkesten, toneelgezelschappen, musea, schouwburgen en concertzalen, maar ook met bioscopen of lokale omroepen.

Vaak is de samenwerking nog wat incidenteel en krijgt het de vorm van een masterclass of wordt bijvoorbeeld een productie van de theater- of dansschool van een kunstencentrum in de schouwburg opgevoerd. Vormen van meer structurele samenwerking worden verkend, waarbij de verkenning inhoudelijk is gericht en verder gaat dan alleen op het genereren van publiek door de een voor de ander of het gebruik van het podium van de een door de ander.

Wat zich aftekent is het gezamenlijk verantwoordelijkheid nemen voor de doorlopende leerlijn en de gezamenlijk ontwikkeling van nieuwe vormen van muziekeducatie. In dat kader werd de Muziekcoalitie, Rotterdam, genoemd waarvan – naast het conservatorium en het kunstencentrum – ook het Rotterdams Philharmonisch Orkest en concertgebouw De Doelen deel uitmaken. Daarnaast is een ontwikkeling zichtbaar naar het samenvoegen en gezamenlijk aanbieden van cultuureducatie, bijvoorbeeld door een dansgezelschap en de dansschool van het Kunstencentrum. Of door een afdeling beeldend van het kunstencentrum en een foto- of moderne kunst museum, zoals in Rotterdam:

De SKVR BeeldFabriek⁴⁶ is sinds 2007 gevestigd in het voormalige werkplaatsengebouw Las Palmas van de Holland Amerika Lijn op de Kop van Zuid in Rotterdam. Samen met het Nederlands fotomuseum en LPII vormt de SKVR BeeldFabriek het culturele centrum 'In Las Palmas': het Rotterdamse centrum voor beeldcultuur. Met een breed programma aan tentoonstellingen, evenementen, cursussen, lezingen, debatten en voorstellingen is In Las Palmas is een ontmoetingsplek voor iedereen met interesse in kunst en cultuur, fotografie, film en nieuwe media.

Een ander voorbeeld is Stichting ToBe, Dordrecht en omgeving. Dit kunstencentrum staat voor een grote verhuizing naar de voormalige elektriciteitscentrale Het Energiehuis waar ook schouwburg Kunstmin en poppodium Bibelot onderdak krijgen. De combinatie van deze instellingen op een locatie waar zowel horecafaciliteiten als podia van verschillende grootte voor handen zijn, biedt oneindig veel mogelijkheden om de activiteiten van ToBe uit te vernieuwen en gezamenlijk aanbod te ontwikkelen. Het uitgangspunt is daarbij dat er iedere dag van het jaar wat te doen zal zijn bij ToBe: cursussen, (vakantie)projecten, dag of avondarrangementen, activiteiten in samenwerking met professionele kunstenaars uit het netwerk van bijvoorbeeld de schouwburg, maar ook combinatiemogelijkheden waar ouders een voorstelling of concert kunnen bezoeken terwijl hun kind een culturele activiteit bij ToBe doet.

Omdat de kans klein is dat gevestigde kunstinstellingen of gezelschappen in collectieve voorzieningen op het vlak van cultuureducatie zullen gaan voorzien, ligt er een taak voor kunstencentra om de samenwerking te zoeken en gezamenlijk aanbod te ontwikkelen (en overlap te voorkomen), waarbij de verschillende partners hun expertise op complementaire wijze inzetten.

⁴⁶ Beschrijving gebaseerd op website:

www.skvr.nl/Cursusaanbod/Fotografie__Media/Las_Palmas/Tekst/Las_Palmas.aspx, zie ook inlaspalmas.nl

Community art sector

De ‘projectenpoot’ – al dan niet in samenwerking met de ‘kunst in de wijk-poot’ – van kunstencentra zou op meer structurele wijze in kunnen zetten op het ontwikkelen van community art initiatieven in samenwerking met professionele community artists. Het betreffen de al eerder genoemde gemeenschapsproducties en sociaal-artistieke projecten die (indien gewenst grote hoeveelheden) bewoners in beweging brengen en die onder andere zorgen voor sociale dynamiek en een versterking van de lokale identiteit.

Het is een goede manier om reuring te brengen in de lokale gemeenschap. Het is tevens een goede manier om de rol van ‘spil in de maatschappij’ daadkrachtig en zichtbaar vorm te geven, want het biedt de gelegenheid om verschillende groepen kunstbeoefenaars in de vrije tijd, met wie het kunstencentrum al in verschillende kunstdisciplines werkt, met elkaar te verbinden. En om andere delen van de lokale gemeenschap te betrekken: de lokale middenstand, het bedrijfsleven, sociale professionals, scholen, sportverenigingen etc.

‘Nieuwe’ cultuurorganisaties en ‘nieuwe’ cultuurfuncties

Hoe meer kunstencentra vanuit cultureel ondernemerschap zullen functioneren en hoe meer deze de rol van culturele aanjager in de gemeenschap oppakken, des te mee komen zij in het vaarwater van de zogenaamde ‘nieuwe’ cultuurorganisaties en ‘nieuwe’ cultuurfuncties die precies dat doen.⁴⁷

De laatste jaren ontstaan er ‘nieuwe’ culturele organisaties die cultureel ondernemerschap koppelen aan maatschappelijk engagement en die daarbij ook aanjager / intermediair worden voor cultuurparticipatie. Voorbeelden hiervan zijn het Makershuis in Den Bosch, Tetem in Enschede, PeerGroup in Veenhuizen en ook een organisatie als Mothership in Rotterdam. Deze organisaties maken geen gebruik van de bestaande of traditionele culturele infrastructuur, heb een grote doe-het-zelf mentaliteit en een breed netwerk van (autonome) kunstenaars die op projectbasis betrokken kunnen raken. Deze organisaties zijn geworteld in de professionele kunsten. Ze zijn aanjager, bemiddelaar en projectontwikkelaar voor sociaalartistieke praktijken en voeren deze ook zelf uit, met zelfstandig kunstenaars als onderaannemers, waarbij ze investeren in de kwaliteit en kwaliteitsbewaking van haar pool van onderaannemers. Vaak beschikken ze over eigen accommodatie(s) in de sfeer van broedplaatsen en investeren niet alleen in cultuurparticipatie maar ook in cultuur en economie en beroepsontwikkeling kunstenaars in meer algemene zin.

Zo bemiddelt Het Makershuis, Den Bosch,⁴⁸ bijvoorbeeld bij de realisatie van kunstprojecten in opdracht van diverse profit en non-profit partijen. Ze leggen verbindingen tussen opdrachtgevers en uitvoerend kunstenaars; maken voor opdrachtgever een projectplan en offerte naar aanleiding van een specifieke vraag, zoeken er in hun netwerk geschikte makers bij en nemen de projectcoördinatie voor hun rekening. Ze doen alles van commerciële projecten zoals het zoeken van creatieve antwoorden op organisatievraagstukken tot maatschappelijke projecten, waarbij kunstenaars zich inzetten voor de lokale gemeenschap. Hoewel er niet direct sprake is van het aanbieden van cultuureducatie, vinden er in de projecten uitwisselingen plaats met een zeker cultuureducatief karakter.

Kunstencentra zullen zich rekenschap moeten geven van de opkomst en bloei van deze nieuwe culturele organisaties, zich tot hen moeten verhouden en een mogelijke samenwerking met hen

⁴⁷ Onderstaande beschrijving is gebaseerd op hoofdstuk 4 uit Sikko Cleveringa (2011) *Cultuur nieuwe stijl; praktijkboek community arts en nieuwe cultuurfuncties*. Utrecht: CAL-XL

⁴⁸ Beschrijving op basis van informatie van de website: hetboschemakershuis.nl

moeten verkennen. Dat geldt ook voor de iets minder nieuwe “nieuwe cultuurfuncties.” Met deze term worden de culturele aanjaagrollen aangeduid, zoals de cultuurscouts, cultuurintendanten of cultuurmakelaars die in veel gemeenten actief zijn. Cultuuraanjagers opereren op verschillende niveaus binnen een gemeente. Afhankelijk van hun opdracht ligt het accent op: het aanjagen van nieuwe vormen van cultuurparticipatie in de leefwereld van burgers (micro); het stimuleren van de stedelijke infrastructuur om zich met deze projecten te verbinden (meso); of (een bijdrage leveren aan) het ontwikkelen en uitvoeren van gemeentelijk beleid ten aanzien van cultuurparticipatie (macro).

Cleveringa schrijft dat de nieuwe cultuurfuncties vanaf het begin een spannende los-vast relatie hebben gehad met kunstencentra. De laatste jaren wordt de trend zichtbaar dat aanjagers en kunstencentra elkaar – al dan niet op aandrang van de lokale overheid – opzoeken. De alliantie tussen aanjagers en kunstencentra is volgens Cleveringa een win-win situatie. De aanjager maakt deel uit van een stedelijke organisatie. Voor de centra geldt omgekeerd dat de aanjager van betekenis is voor een groot aantal stedelijke partners. En dat er meer dan voorheen functionele relaties ontstaan tussen het kunstencentrum en de omgeving: van ‘geïsoleerde cursusfabriek’ tot vitale netwerkpartner. Als de aanjager de opdracht heeft om met zoveel mogelijk andere culturele instellingen in de stad projecten en beleid te ontwikkelen dan is een onafhankelijke positie geboden. Daar zijn werkbare constructies voor, maar dat gaat niet vanzelf.

8. Overig

Zoals gezegd kunnen in principe met iedere sector samenwerkingsverbanden aangegaan worden. Hieronder volgen nog een aantal voorbeelden van sectoren die in de gesprekken naar voren kwamen.

Vrijtijdsindustrie, recreatie en toeristische sector

De kunst en cultuursector ondervindt de nodige concurrentie in de strijd om de vrije uren van burgers van andere vrijetijdsbestedingen die aangeboden worden door de vrijetijdsindustrie en de recreatie en toeristische sector. Toch kunnen ook hier de handen ineen geslagen worden.

Van den Broek noemt de mogelijkheid om met hotelketens en vakantieparken creatieve of kunstzinnige weekenden en midweeks aan te bieden.⁴⁹ De VAK, Delft, organiseert 'Het T-shirt kinderfeestje' waar de jarige met vriend(innet)jes op een van de VAK-locaties creatief aan de slag kunnen. Ook biedt VAK het 'Kunstuitje' aan, als een andere manier om een familiedag, vrijgezellenfeest of een andere gelegenheid om iets te vieren, vorm te geven. Soms komen er ook vragen uit minder voor de handliggende hoek, zoals in het geval van het aanbod wat Leeuwenkuil kunstencentrum ontwikkelde voor de lokale schaatsbaan:

Sportaccommodatie De Scheg in Deventer biedt sinds kort culturele activiteiten aan in haar complex waarin zich een schaatsbaan, zwembad en speelgelegenheden op ijs (de Speelpool en het IJsplein) bevinden.⁵⁰ Zo is een van de activiteiten van de kunstbaan 'Het Noordpooltheater' dat in november van start gaat met de aflevering "Wie niet vliegen kan, moet zwemmen". Dit is een theatervoorstelling speciaal voor kinderen, ontwikkeld en uitgevoerd door Leeuwenkuil kunstencentrum. Het Noordpooltheater is bij de entreprijs van de kunstbaan inbegrepen en vindt plaats in de Speelpool. Verder vinden er iedere woensdagmiddag in de Speelpool workshops voor kinderen plaats, waaronder ijssculpturen maken.

Het Handboek Amateurkunstbeleid wees al op de mogelijkheid om op de toeristische – vaak gekoppeld aan de historische – waarde van een gemeente in te spelen, door heemkunde, volkskunst, lokale ambachten of juist historische gebouwen en landschappen in het aanbod te betrekken.⁵¹

TOON je talent, Gorinchem en omstreken, ziet cultuur als verbinder, ook waar het toerisme of recreatieve elementen in gebiedsontwikkeling betreffen. TOON won een pitch van de provincie Zuid-Holland, die 2011 uitriep tot themajaar Leve de Molens! Het doel was om de vele molens die de provincie rijk is onder de aandacht te brengen. TOON ontwikkelde fiets-, vaar- en wandelroutes met cultuur en culturele activiteiten onderweg als vliegwiel; routes waarop 'cultuur en natuur hand in hand [gaan] met culinaire genoegens'.⁵² TOON raakte ook betrokken bij de herinrichting van het park rondom een kinderboerderij, om met culturele impuls de kwaliteit van de recreatieve leefomgeving te vergroten.

⁴⁹ Zie pag. 35: SCP (2010) toekomstverkenningen kunstbeoefening. Den Haag: SCP

⁵⁰ Beschrijving gebaseerd op informatie van de website van De Scheg:

<http://www.sportbedrijfdeventer.nl/dagrecreatie-en-ontspanning/schaatsen/activiteiten/>, voor de film zie: <http://>

⁵¹ Zie: Amateurkunstbeleid OK: een handreiking voor gemeenten (2008) Uitgave Kunstfactor en VNG.

⁵² Citaat van website: molensleven.nl

Landbouw, milieu, natuur- en bosbeheer & beleving

Boven verwachting vaak ontstaan er ook relaties tussen kunst en landbouw of veeteelt bedrijven, met organisaties voor milieu-, natuur- of bosbeheer. Lang niet in alle gevallen spelen kunstencentra daarin een rol, maar op dit vlak zijn weldegelijk activiteiten te ontwikkelen. Kunstencentra kunnen bemiddelen tussen aanbieders en de kunstbeoefenaars in de vrije tijd of scholieren met wie wordt gewerkt. Kunstencentra kunnen ook op eigen initiatief, in samenwerking met relevante partners, activiteiten ontwikkelen waarin cultuur(educatie) en natuur(beleving) elkaar ontmoeten.

De biologisch-dynamische boerderij Het Schop, Hilvarenbeek, ontwikkelt allerlei culturele activiteiten rondom het vervaardigen van biologisch-dynamische producten. Af en toe zijn er kunstenaars, uitgenodigd voor het Tilburgse Incubate festival, te gast als artists in residence. Uit de residencies komen weer artistieke producties voort. Zoals de internationale, korte filmproductie 'Hilvarenbeek' van twee Amerikaanse kunstenaars, Dan Deacon en Jimmy Joe Roche, die een tijd op de boerderij doorbrachten. In deze film spelen de theatrale en muzikale bijdragen van de Amerikaanse kunstenaars en lokale cast een even grote rol als het landschap, het boerenleven en eco-boer Jan. Ook lokale beeldend kunstenaars doen op de boerderij inspiratie op; er worden kookworkshops gegeven en open dagen worden muzikaal en theatraal vormgegeven. Kunstencentra kunnen op dergelijke locaties expertise leveren met betrekking tot het type culturele evenementen, er zelf kunst/cultuurworkshops of cursussen organiseren, maar kan ook leerlingen en publieke leveren voor de evenementen.

Theatergroep Groen Gras maakt kinderen (weer) vertrouwd met de natuur en werkt met basisscholen. Ze maken interactief, avontuurlijk theater in de natuur, waarbij Groen Gras ervaringstheater en natuureducatie verenigt. Ze zijn in hun werk sterk beïnvloed door het werk van Augusto Boal: niet de maker staat voorop, maar de toeschouwer als deelnemer. Het gaat om de beleving, de ervaring en de actie.

Een ander voorbeeld is het kringloopatelier van het Kunstenlab (voorheen Centrum Beeldende Kunst Deventer).⁵³ Het kringloopatelier 'De loop der dingen' is een community art project in de Rivierenwijk in Deventer. Bewoners, kunstenaars en ontwerpers werken samen om waardeloos geworden spullen te transformeren tot waardevolle producten en kunstobjecten. Het 'kringloopteam' wordt daarin ondersteund door leerlingen van ROC Aventus. 'De loop der dingen' is een concept van kunstenaar Ida van der Lee.

Universiteiten en HBOs

Bij het ontwikkelen van nieuwe activiteiten of het tegemoet komen van vragen uit de gemeenschap kunnen er verbanden gelegd worden door kunstencentra met verschillende, relevante opleidingen in het hoger onderwijs. Voor de hand liggen de relatie met kunstacademies en conservatoria, maar ook architectuur, design, projecten en lectoraten rond social design of wijkontwikkeling kunnen aanknopingspunten bieden. Ook technische, nieuwe media en grafische opleidingen zijn interessant, met name ook voor de ontwikkeling van kunst&techniek-, digital- of gamelabs. Studenten en hun docenten vinden het vaak aantrekkelijk om samen te werken met 'het veld' aan concrete vraagstukken. Lectoren hebben dat meestal expliciet in hun opdracht staan. Omgekeerd krijgen kunstencentra op deze manier expertise bij de ontwikkeling van nieuwe diensten en producten die ze zelf niet (voldoende) in huis hebben.

⁵³ Beschrijving gebaseerd op informatie van de website van Kunstenlab:

<http://www.kunstenlab.nl/page.php?pageID=128>

Bedrijfsleven

De mogelijkheden met betrekking tot het bedrijfsleven zijn legio. Voor het bedrijfsleven kan gedacht worden aan het ontwikkelen van trainingen op basis van creatieve technieken, het opzetten en begeleiden van bedrijfskoren en het aanbieden van activiteiten rondom teambuilding:

De VAK Delft biedt kunstworkshops naar keuze en op maat: het Kunstuitje. Het uitje kan geboekt worden als studiedag, bedrijfsuitje, teambuilding, als 'ontspanner' tijdens intensieve vergaderingen of zomaar als gelegenheid om iets te vieren. Met of zonder lunch of diner, al dan niet in samenwerking met Grand Café Vederop dat in het monumentale gebouw is gehuisvest. Het Kunstuitje staat prominent op de website aangegeven als een van de vijf typen activiteiten die De VAK organiseert. Naast het Kunstuitje zijn dat VAKtualiteiten (losse activiteiten), Cursussen, Kunst en School, en Kunst in de Wijken.

Op landelijk niveau zouden er afspraken gemaakt kunnen worden over het inzetten van verlofregelingen en/of levensloopregeling van werknemers voor creatieve (scholings)doelinden. Ook budgetten voor deskundigheidsbevordering van medewerkers kunnen hiervoor aangeboord worden. Daarmee haalt men werknemers uit het bedrijfsleven het kunstencentrum binnen. Omgekeerd kan door samenwerking met het bedrijfsleven ook contact en uitwisseling tussen leerlingen van kunstencentra en dit bedrijfsleven tot stand gebracht worden. Ook dat kan wederzijdse meerwaarde opleveren.

Men kan financiële allianties sluiten met het bedrijfsleven. Tegenover sponsoring kunnen bepaalde privileges voor het bedrijfsleven gezet worden, in de vorm van een "Vrienden van..."-constructie, inruil voor optredens die worden verzorgd bij gelegenheden van het (lokale) bedrijfsleven, of door schenking aan de bedrijfscollectie van een kunstwerk, wat in het kunstencentrum is gemaakt.

Men kan financiële allianties sluiten, maar het zal duidelijk zijn dat het bedrijfsleven niet het financiële gat, dat de overheid nu laat ontstaan, zal dichten. Het bedrijfsleven is in dat opzicht geen probleemeigenaar van kunsteducatie, maar is wel degelijk geïnteresseerd in interessante producten en samenwerkingsvormen waarmee ook zij hun voordeel kunnen doen. Ook een aantal geïnterviewde kunstencentra benadrukt andere dan enkel financiële voordelen van hun relatie met het bedrijfsleven: ten eerste leren ze lessen uit het bedrijfsleven die ze vertaald naar hun eigen specifieke situatie toepassen; ten tweede ontstaan er vormen van samenwerking die voor beide partijen een zinvolle bijdrage leveren; ten derde leveren bedrijven soms kleine hand- en spandiensten in natura, geven advies of nemen plaats in het bestuur.

TOON in Gorinchem is van de geïnterviewde kunstencentra wellicht het meest op het bedrijfsleven georiënteerd. Bij de constructies die tot stand komen met het bedrijfsleven zoekt TOON evenwicht in het belang en voordeel voor TOON (organisatie en docenten), de cursisten en het bedrijfsleven. Hierboven werd al de samenwerking met Cantrijn genoemd met betrekking tot organisatorische en managementdiensten voor amateurverenigingen. TOON programmeert de Linge havenconcerten, waarvan twee internationale scheepsbouwers hoofdsponsor zijn. Tijdens de concerten treden ook cursisten van TOON op en de sponsors kunnen er klanten uitnodigen, maar uit het ontstane contact zijn vooral weer nieuwe ideeën ontstaan. Zo zal bij een van de scheepsbouwers een atelier worden ingericht waar cursisten van TOON met las- en andere apparatuur aan de gang kunnen. Een mogelijkheid die nooit binnen een kunstencentrum geboden had kunnen worden. Een ander voorbeeld is het gebruik dat TOON maakt van leegstaande winkelpanden in Gorinchem, bijvoorbeeld als galerie. Dat biedt voordeel aan een scala van partijen: het betekent extra expositieruimte voor TOON, de galerie wordt professioneel gerund, cursisten en vrijwilligers houden de winkel open, de

verhuurder zit niet met een leegstaand gebouw, de straat blijft levendig en de middenstand in de buurt van het pand profiteert van de aanloop - in dit geval kreeg de tegenovergelegen poffertjeszaak meer klandizie.

Sponsoring vanuit het bedrijfsleven is in het geval van TOON zelden direct in geld, eerder in het onbetaald verrichten van een kleine dienst door een bedrijf, het beschikbaar stellen van ruimte aan het kunstencentrum. Wel wordt er altijd gezocht naar manieren en diensten waarbij de eigen docenten ingezet en hun uren gedeclareerd kunnen worden.

Het devies van TOON is dat je ambitieus mag zijn in de verbindingen die een kunstencentrum legt, het mag geen geld kosten, maar het kan wel nieuwe mogelijkheden scheppen en soms wat geld opleveren waarmee andere onderdelen van het kunstencentrum versterkt kunnen worden.

9. Appendix: overzicht geïnterviewde organisaties

Directeuren van kunstencentra:

1. To Be, Dordrecht
2. Ateliers Majeur, Heerenveen
3. Toon, Gorinchem
4. SKVR, Rotterdam
5. Pulz Centrum voor Kunsteducatie, Hilvarenbeek
6. Leeuwenkuil kunstencentrum, Deventer
7. CKC Zoetermeer

Sleutelfiguren uit verschillende sectoren:

1. Amateurkunst – Fonds Cultuur Participatie, Utrecht
2. Onderwijs - Cultuurnetwerk Nederland, Utrecht
3. Welzijn – Revalidatiecentrum Trappenberg, Huizen
4. Zorg – Vitalis WoonZorg Groep, locatie Vitalis Peppelrode, Eindhoven
5. Woningcorporaties: Ymere, vestiging Almere
6. Opleidingen artistiek kader/kaderopleiding: Kunsten Centrum Theaterwerkplaats De Prins, Groningen
7. Community art: community arts lab CAL-XL, Utrecht